

İLK HALİFENİN SEÇİLMESİNDE HZ. ÖMER'İN ROLÜ

Abdurrahman DEMİRCİ (*)

Öz

Hız. Muhammed'in vefatı ile Müslüman toplum bir yönetim sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun temel nedeni, Kur'an'da ve Hız. Peygamberin uygulamalarında bu hususta net bir çözüm bulunmamasıdır. Ancak buna rağmen Müslümanlar henüz Hız. Peygamber defnedilmeden yöneticilerini seçebilmiştir. Çatışmasız bir çözümle Sakîfe toplantısında seçilen halife ile Müslümanlar siyasal bütünlüklerini koruyabilmişlerdir. Bunda Hız. Ömer'in önemli bir payı vardır. Hız. Ömer Sakîfe'de Ensar'ın kısmen kabilecilik kısmen de İslam'daki fazilet hususlarıyla kendilerinden halife belirleme çabalarına nasıl mukabelede bulunmuştur? Bu çalışmada hilafetin şartlarının Sakîfe toplantısı ile belirlendiğini tespit ederken, Hız. Ömer'in bu süreçte en önemli rolü oynayanlardan birisi olduğunu gördük. Hız. Ömer'in halife seçimi öncesi ve esnasında bir komplotu içinde bulunmadığını, aynı zamanda baskın bir seçimle halife belirlenmesine de imkân tanımadığını tespit ettik. Hız. Ömer'in kendi hilafet ihtimaline rağmen Hız. Ebû Bekir'e biat yolunu açarak hem Ensar hem de Muhacirler içinde kamplaşma ve kabileciliğe yol açacak ihtimalleri önlediği sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Sakîfe, Fazilet, Seçim, Kureys.

Hız. Umar's Role at the Election of the First Caliph

Abstract

The Muslim community encountered a crisis of governance as the Prophet Mohammad had passed away. The fundamental reason behind this crisis is the absence of lucid solution in Quran and in the Prophet's practices. However, the Muslim community succeeded in electing the ruler even before the burial of the Prophet. Muslims preserved their political unity by electing the Caliphate in Sakîfe meeting.... Omar played a significant role in this consequence. How did Omar intervene in the Caliphate-selection-attempt of the Ansar based partially on tribalism and Islamic virtue system? We put that Sakîfe meeting specified the requirements to be Caliphate and we observe that Omar was one of the most influential members of the meeting in this process.

We find that Omar was not in plot before and aftermath of caliphate-election process and he also did not allow a repressive election. We conclude that Omar prioritized Abu Bakr's Caliphate even though he had the chance to be the Caliphate just to prevent the polarization and tribalism between Ansar and Muhacir.

Keywords: Caliphate, Saqîfa, Virtue, Election, Quraysh.

*) Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, (e-posta: demirci4753@gmail.com)

Giriş

Hız. Peygamber risalet görevi gereği, Müslüman toplumun doğal siyasi lideri konumundaydı. Ancak onun vefatı ile birlikte ilk defa Müslümanlar kendilerine bir lider seçme durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Kur'an'da ve Hız. Peygamberin konuşmalarında devlet yönetimine yönelik açık ve net bir ismin belirlenmemiş olması hasebiyle Müslümanlar bu sorunu kendilerince çözmeye çalışmışlardır.

Kaynaklarımızda yönetici seçimine yönelik çalışmalarla ilgili farklı zaman dilimlerine işaret edilir. Buna göre Hız. Peygamber'in vefatı öncesinden başlatılmak suretiyle, çeşitli siyasi faaliyetlere dair rivayetlere rastlamak mümkündür. Ancak kiminin gizli kiminin açıktan yaptığı siyasi çalışmalar içinde hilafet sürecini belirleyen Sakîfe toplantısı olmuştur. Sakîfe toplantısı zaman zaman şartlardan çok şahıslar üzerinden değerlendirilmiş, ardından oluşacak hilafet anlayışı ve kültürü açısından defalarca irdelenmiş ve birbirine tamamen zıt şekillerde yorumlanabilmiştir. Bu hususta genelde yapılan en ciddi hatalardan birisi Sakîfe'yi bugünden bakarak ve özellikle de mezhep penceresinden okumaktır. Dolayısıyla İslam Tarihi'nde önemli bir dönüm noktası olan Sakîfe, sanki bir modern zaman seçim ve siyaset ortamı şeklinde lanse edilmiştir. Bu anlayış bazı araştırmacıları, Sakîfe toplantısı ve katılımcılarını yüzeysel şekilde bir değerlendirme hatasına düşürürken ashâbı da hak etmediği eleştirilerin muhatabı haline getirmiştir.

Hız. Muhammed'in yöneticilik konusunda herhangi bir ismi vasiyet bırakmadığını kaynaklardan ve dahi Sakîfe toplantısının gerçekleşmesinden anlamaktayız. Dolayısıyla ashâb arasındaki kümeleşmelerin gerçekleşmesi de buna dair bir başka işarettir. Buna karşın hem Şîfî hem Sünnî cemahta vasiyet hususunda birbiriyle çelişen ancak tayin hususunda ısrarcı olan hayli rivayet vardır. Yönetime aday olma yolundaki oluşumlara¹ bakıldığında Ensar cenahında bir hizip Muhacirler cenahında ise Kureyşlilik bazında ve kabile ölçeğinde hizipleşmeler görmek mümkündür. Sünnî kaynaklarda bu süreci değerlendirme noktasında herhangi bir sorun görülmez. Özellikle Hız. Ali'nin tayini hususundaki rivayetler karşısında başta Hız. Ebû Bekir'in faziletine ilişkin olmak üzere birçok rivayet mevcuttur. Ensar aleyhine ise hem Kureyş'in liderlik profili hem de Hız. Muhammed'in son hutbesinde kendilerini bir emanet olarak tanımlaması delil olarak kullanılır². Böylece kendileri Kureyş'in hilafetine emanet edilmiş olarak kabul edilir.

Burada başlayan siyasal faaliyetlerde öncelikli hedef, İslam toplumunun bütünlüğünü devam ettirmek ve Müslümanların muhtemel bir bölünme ve parçalanmaya düşmelerini önlemektir. Ne hazindir ki aynı çabalar, asırlarca sürecek bölünme ve parçalanmaların nedeni olarak gösterilebilmiştir. Dolayısıyla sorun çözme merkezli olan bu toplantı İslam tarihinde temel ve en önemli bir sorunu beraberinde getirmiş gibi durmaktadır.³ Mesele-

1) Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk. Muhammed Mahmud er-Rafîi, Matbaatu'n-Nîl, Kahire, 1904, C. I, s. 17.

2) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C. I, s. 4.

3) er-Reyyis, Muhammed Ziyauddin, *en-Nazariyatu's-Siyasetu'l-İslamiyye*, Dâru't Tûras, Kahire, 1979, s. 34.

nin İslam Tarihi açısından önemi, siyasi gidişatın burada yapılan tercihe göre şekillenmiş olmasıdır.

Hız. Peygamber vefat etmeden önce başlayan yönetici belirleme çalışmaları vefatıyla birlikte akıl almaz bir hız kazandı⁴ ve resulün defninden önce şekillendi. Bu süreçte ashab yaptıkları tercihler itibarıyla birkaç gruba ayrılır.⁵ Şüphesiz bunlar içinde ilki, ilk adayın belirlendiği Ensâr grubudur. İlk adayın çıkışı üzerine olaya müdahil olan ikinci grup ise Hız. Ebû Bekir'in liderliğindeki Muhacirlerdir. Duruma müdahil olmayıp, seçimin tamamlanması akabinde oluşan ve hilafet meselesi üzerinden erken dönemde giderek bir mezhep yapısına da dönüşecek olan grup ise Şia'dır.⁶

İlk halife seçiminde Hız. Ömer'e önemli bir rol biçilmiştir.⁷ Şüphesiz Sünnî cenahta böyle bir yaklaşımın varlığının nedeni Hız. Ömer'in, yöneticinin sorunsuz ve hızlı bir şekilde seçimine verdiği önemdir. Şii cenahta ise bunun nedeni Hız. Ali'nin hilafet hakkını elinden almak için olmadık yollara başvuran grup içinde yer aldığı ve hatta bundan birinci derecede sorumlu olduğu iddiasıdır.⁸ Bu durumda Hız. Ömer, Hız. Peygamber'in vefatı ile Ensar'ın değerlendirmeye çalıştığı fırsatı engelleyen, hatta belirlenmiş olan adayı engellemek için fırsat değerlendiren Muhacir hizbinin esas aktörü olan kişi olarak tanımlanır.

Hulefa-i Raşidîn olarak isimlendirilen ilk dört halifenin belirlenmesinde Hız. Ömer'in rolü çok büyüktür. O ilk halifeyi aday olarak gösteren, ikinci sırada halife olan, üçüncü ve dördüncü halifenin de yer aldığı halife adaylarının yer aldığı şurayı belirleyen kişidir. Çalışmamızda Sakîfe toplantısının oluşumu, Hız. Ömer ve Hız. Ebû Bekir'in bu toplantıya iştiraki ve ardından yaşanan gelişme ve değerlendirmelerde Hız. Ömer'in rolü ve etkisini ele alacağız. Ancak bunu bizzat Şii-Sünnî kaynak ve rivayetleri üzerinden bir kıyaslama ile değil, bilakis Sünnî kaynaklar yanında Şiiilerin de zaman zaman kullandığı ancak

4) Heykel, Ensar'ın daha Hız. Peygamber hayatayken halifeyi belirlemeye yönelik faaliyetler içinde olduğunu söylemektedir. Bkz. Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hız. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdetin İnce, İstanbul 2011, s. 569.

5) Vakîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'r-Ridde Maa Nebze min Futuhi'l-Irak ve Zikru el-Musenna b. Harise*, thk. Yahyâ Cebûri, Dâru'l-Garbi'l İslâmî, Beyrut, 1990, s. 294.

6) et-Tancî, Muhammed b. Tavîf, "İslâm'da Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu", Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Muhammed b. Tavîf et-Tancî özel Sayısı), 2011, C. IV, S.1 s. 470-472.

7) Örneğin Cem Zorlu Hız. Ebû Bekir'in seçilmesinde en önemli etken olarak Hız. Ömer'i görür. Bkz. Zorlu, Cem, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, İz yay., İstanbul 2014, s. 193; Şii dünyasında Hız. Ömer'in halifenin belirlenmesi sürecinde oynadığı role dair tespitlerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Arı, Mehmet Salih, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yay., İstanbul 2011, s.169-190; Karaşi, Bakır Şerif, *Sakîfe Toplantısı*; çev. Seyyid Seccad Karakuş, Kevser Yayınları, İstanbul 2011; Mehmet Nur, Akdoğan, "Şii Literatürde Hız. Ömer'in Bazı Hadiselerdeki Rolü", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Kasım 2014, S. XII, s. 86-116.

8) Arı, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, s. 181; Karaşi, *Sakîfe Toplantısı*, İstanbul 2011; Abdülfettah Abdülmaksud, *es-Sakîfe ve'l-Hilafe*, Mektebetu Garib, Kuveyt, trs.

Muhacir grubuna hakaretler yağdırmayan kaynakları⁹ da kullanarak yapacağız. Fakat bu noktada Sakîfe’de Hz. Ali’nin bulunmaması ve buradaki adaylar arasında zikredilmemesi nedeniyle Şia’nın, Hz. Ali’nin hilafeti hususundaki iddialarına değinmeyeceğiz. Buradaki temel amacımız hilafetin ilk adaylarından olan Hz. Ömer’in, Sakîfe’de tespit edilen halife adaylarına dönük yaptığı ve yapmaya çalıştıkları ile ilk halife seçiminde Sakîfedeki rolünü incelemektir.

1. Sakîfe Toplantısı ve Ashabın Yönetim Algısı

İslam devleti Hz. Peygamber’in vefatı anındaki şartları açısından düşünüldüğünde bir devletin taşınması gereken birçok niteliği barındırmaktaydı. Örneğin devlet başkanı, başkomutan, vergi sistemi, devletlerarası ikili siyasal ilişkiler, bürokrasi vs. olmak üzere İslam devletinde ciddi bir resmi işleyiş söz konusu idi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde devletin başkenti, valileri, Müslüman ve gayr-i Müslim vatandaşları ve Hz. Peygamberin vefatı esnasında bile hazır kıta bekleyen gönüllü bir ordusu vardı.¹⁰ Tüm bu devlet düzeni dikkate alındığında Müslümanların Hz. Peygamber ardından kurulu olan bu düzeni idare edecek bir devlet başkanına ihtiyacı olmazsa olmazdı. Bu nedenle Hz. Peygamber vefat ettiği anda Medine’de ciddi bir siyasi hareketlilik yaşanmıştır. Ensâr ivedi bir şekilde kendi arasında bir emir seçimine koyulmuştur. Ensâr cephesinde bir toplantı yapılması kadar olağan bir şey yoktur. Çünkü Medine, her ne kadar hicretle beraber Müslümanların akın akın gelerek yerleştiği bir peygamber diyarı olsa da burası Yahudilerin sürgün ve infazı ardından neticede bir Evs-Hazrec yurdu idi.

Sakîfe’de öne sürülen fikir ve tekliflerden, ashabın tahayyül ettiği yönetici profilini tespit etmek mümkündür. İlk aday Sa’d b. Ubâde, Ensâr’ın İslam için gösterdiği cesarete, tebliğ için yaptığı fedakârlık ve mücadeleye ve en önemlisi bu yoldaki hassasiyetine vurgu yapmıştır.¹¹ Yetki paylaşımı demek olan ikili yönetim teklifi ise Ensar’dan Hubâb b. Munzir’in olup, başta Hz. Ömer olmak üzere Ensar tarafından da tepki görmüştür. Hz. Ömer bu teklifi “*Bir kında iki kılıç olmaz*”¹² diyerek reddederken Ensar’dan Useyd b.

9) Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Muhammed Mahmud er-Rafii, Matbaatü'n-Nil, Kahire, 1904; Ya’kubî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak, *Tarih-i Ya’kubi*, edt. M. Th. E. J. Houtsma, Leiden, 1883; Ebû Cafer İbn Cerir et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Mearif, Mısır, trs.

10) Hz. Peygamber’in vefatı sebebiyle Curft'a Usame komutanlığında Belkâ vadisine doğru gitmek üzere bir ordu hazırlanmıştı. Bu ordu düzenli bir ordu değildi ancak İslam devletinde ibadet niteliği nedeniyle ordu teşekkülü oldukça kolay bir durum arz ediyordu. Ayrıca Hz. Ömer döneminde oluşturulan divan sistemine kadar İslam devletinde düzenli ordu olmasa da ibadet niteliği sebebiyle ordu teşekkülü zor bir şey değildi.

11) Sa'd b. Ubâde’nin burada İslam’a yaptıkları katkıları dile getirmesi aslında kabilecilikten uzak bir yol takip ettiğinin ispatıdır. Ancak nedense Zorlu bu açıklamaları Sad’ın Hz. Peygamber’le akraba olmayışı nedeniyle dini alana kaydırma çabası olarak niteler. Ayrıca bu tespit bu esnada Kureyşlilik iddialarını ortaya atan Muhacirlerin toplantıya henüz katılmamış olması nedeniyle de mantıklı değildir. Bkz. Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, s.113.

12) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C. I, s. 12.

Hudayr ve Beşir b. Sa'd Medine'de iki yönetici olmasının makul olamayacağını belirtmişlerdir.¹³ Bu görüş Arapların “*Bir kabileye ondan olan kişi yönetici olabilir*” örfünden ziyade¹⁴ Hz. Peygamberin her faaliyette Ensar ve Muhacirlerden birer görevli tayin ettiği yönündeki bilgilere dayandırılmıştır.¹⁵ Ancak gerçekte bu uygulamanın varlığına yönelik elimizde güçlü deliller yoktur.¹⁶

Sakîfe toplantısı ile ilgili en fazla irdelenen nokta, Kureys'in yöneticiliğine dair olan hadis rivayetidir. Bu rivayetle ilgili tartışmalar da kendi içinde, hadisin sahihliği ve Sakîfe'de bunun delil olarak kullanılıp kullanılmadığı olmak üzere iki yönlüdür. Hz. Ebû Bekir'in ikna için Sa'd'a: “Belki hatırlarsın; bir keresinde sen de otururken Resulullah buyurdu: Yönetim işi Kureys'indir. Muttakiler muttakileri, günahkârlar da günahkârları takip edecektir” dediğinde, Sa'd cevaben “Doğru söyledin, biz veziriz siz de emir” diye cevap vermiştir.¹⁷ Bu hadisin Sakîfe'de kullanılıp kullanılmadığı hususu bir yana, sıhhatine yönelik eleştiriler konusunda oldukça fazla sayıda kaynak mevcuttur.¹⁸ Hadisin sahihliği karşısında birçok kaynak munkatı olduğu yönünde de görüş belirtir.¹⁹ Sakîfe'de bahsi geçen hadisle amel edilmediği kesindir.²⁰ Sakîfe'nin varlığı ve tartışma esnasında yönetimin paylaşılması-iki emirle- teklifi²¹ bu şekildeki bir delili çürütür.²² Ayrıca planlı ve zamana yayarak bir yönetici belirleme çalışmasının yapılmaması, hele hele Muhacirlerin Sakîfe toplantısından bir şekilde haberdar olması da Kureys'in yöneticilik rivayetini olanaksız kılar. Ayrıca tartışmanın uzaması yönündeki rivayetler açısından ele alındığında da bu hadisin delil olarak kullanılma ihtimali kalmaz. Çünkü böyle bir delil, tartışmanın ivedi bir şekilde Muhacirler lehine kesilmesine sebebiyet verirdi.²³ Çünkü Hz. Ömer'in

13) el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 38.

14) Halife, Hâmid Muhammed, *Yevmu's-Sakîfe*, Daru'l-Kalem, Dımeşk 2013, s. 341- 342.

15) İbn Sa'd, *Tabakât*, c. III, s. 194; Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Târîhu'l Hulefâ*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2012, s.152.

16) Halife, *Yevmu's-Sakîfe*, s. 207.

17) İbn Kesîr, İmamuddin Ebû'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Dâru Hicr, Cîze, 1997, C.VIII, s. 87.

18) Geniş bilgi için bkz. Hoyladı, Adnan, *İslam Hukukunda Hilafetin Kureysliliği Tartışmaları ve Hindistan Örneği*, Rağbet Yay., İstanbul, 2015, s.19-141.

19) Bunu İbn Hacer, Heysemî, Ahmed Şakir ve Albani başta olmak üzere birçok âlim belirtmiştir. Bkz. eş-Şankîti, Muhammed b. Muhtar, *Sahabe Arasındaki Siyasi İhtilaflar: İbretler Öğütl*, çev. Faruk Aktaş, Çıra Yayınları, İstanbul, 2005, s. 92.

20) Atalan, “*Hilafet Tartışmaları*”, s. 67-68; Hatipoğlu, bu hadisin delil olarak kullanılması bir yana aslında mevcut olmadığı görüşündedir. Bkz. Hatiboğlu, M. Said, *Hilafetin Kureysliliği*, Otto, Ankara, 2012, s. 77.

21) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 220.

22) Hatipoğlu, s. 77; Duman, Ensar'ın ikili yönetim fikrine kadar olayı göttürmesini bir kararsızlık olarak niteler. Bkz. Ali Duman, “*Sakîfetu Beni Saide*”, s. 147. Aslında bu durum bir kararsızlıktan ziyade Ensar'ın her ihtimali hesaplaması ve en önemlisi de idareden vazgeçmeyeceğinin bir ifadesidir.

23) Umerî, Ekrem Zıya, *Asru Hilafeti'r-Raşide*, Mektebetu Ubeykan, Riyad, 2011, s. 49.

Sakîfe'de Kureyş'ten bir halife seçmelerinin gerektiğini, aksi durumda ya seçilene itaat etmek ya da muhalif kalma zorunluluğu ifadesi burada oldukça önemlidir. Ayrıca Hz. Ömer'in, hilafeti esnasında kendisinden sonra bu işe Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi İran asıllı Salim'i²⁴ sağ olsa halife adayı gösterebileceğini söylemesi²⁵ de bir diğer engeldir.²⁶ Ancak burada hadis olduğu söylenen ve Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir'in ihticac etmesi üzerine Ensâr'ın haklarına razı olduğu yönündeki ifadeler, Sakîfe'nin varlığı ve gidişatı açısından önemlidir. Bu sözün söylendiği yer ve muhatapları açılarından baktığımızda Sakîfe ve Ensâr karşımıza çıkmaktadır. Ensâr'ın birkaç kişi hariç bu sözden tamamen haberdar olduğu tespiti²⁷ durumunda kendi aralarında toplantı öncesi ve esnasında buna dair konuşmamış olmaları makul değildir.

Ensâr'ın hilafet hususundaki liyakatleri üzerine öne sürdükleri iddialar karşısında Muhacirlerin hiç bir itirazı yoktur. Ancak onlar seçilecek yöneticinin Araplar arasındaki ağırlığı açısından meseleyi ele alarak Kureyş faktörüne vurgu yapmışlardır. Muhacirler, Ensâr'ın liyakat iddiası ile Kureyş karizmasını birleştirmek suretiyle yöneticinin burada bulunan ilk Muhacirlerden seçilmesinde ısrar etmişlerdir. Hz. Ömer'in bu husustaki açıklaması şu şekildedir: "Vallahi nebileri başkasından iken Arap sizin yöneticiliğinizi kabul etmez. Fakat nübüvvetin kendilerinden olduğu insanların yöneticiliğini uygun görür ve onları önceler. Bu hususta bizimle çekişme içine girenin elinde çok açık ve net deliller olmalıdır. Hz. Muhammed'in yöneticiliği ve mirası hususunda bizimle ancak batıl delile dayanan ya da günaha meyledenler çekişebilir."²⁸ Muhacirler İslam için yapılan fedakârlığın önemine değinmekle birlikte, parçacı bir yaklaşımla değil bütüncül bir bakışla meseleyi ele almıştır. Buna göre İslam'ın Mekke dönemini öne çıkaran Muhacirler, olayı sadece dini boyutla sınırlandırmamış, yarımada hâkim olan kabilevi yaşam realitesine de vurgu yapmışlardır. Şu halde Ensâr ve Muhacirler açısından, İslam yolundaki fedakârlık, dini açıdan liyakat ve ehliyeti oluştururken Muhacirler, siyasal zemin itibarıyla yönetim için ikinci bir katman olan kabileciliği de gerekli görmüştür. Aynı şekilde bu durum Hz. Ebû Bekir tarafından "Arap bu işi -yönetim- ancak Kureyş'ten şu kesim için bilir. Onlar neseb ve konum olarak Arab'ın merkezini oluşturur"²⁹ sözü ile desteklenmiştir.

Arap toplumunun ancak Kureyş'e itaat edeceği tespiti de Mekke'nin dini arka planı gerçekliğinde Kureyş'e yüklenen manevi misyon sebebiyledir ki bu da kabileyle oldukça

24) Mehmet Özşenel, "Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe" *DİA*, İstanbul, 2009, C. XXXVI, s. 49.

25) Hz. Ömer, sağ olsa Salim b. Ubeyd'i (Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı) halife olarak tayin edebileceğini de şöyle açıklar: "Rabbim bana bunun sebebini sorsaydı ona şöyle derdim: Nebi'nin, 'Salim Allah'a şiddetli bir sevgi duymaktadır' dediğini duydum." Bkz. İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, C. II, s. 459.

26) Hilafetin kureyşliliği üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Hoyladı, *Hilafetin Kureyşliliği Tartışmaları*, İstanbul, 2015.

27) Sallâbi, *Hz. Ebû Bekir*, s. 156.

28) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C. I, s. 12.

29) İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, thk. Mustafa es Seka, İbrahim Eb-yari, Abdulhafiz Şelebî, Daru İhyai Turasi'l-Arabi, Beyrut, trs., C. IV, s. 310.

alakalıdır.³⁰ Nitekim Arap toplumunun Kureyş'e rağmen, İslam'a boyun eğdiği yerinde bir tespittir.³¹ Ancak Kureyş'in bu konumunun Arap kabileler arasında İslam'la birlikte daha da arttığını söylemek de bir o kadar isabetlidir.³² Müslümanların karşılaştıkları yönetim sorununa kabilecilikle çözüm bulmasında kabilecilik kültürünün tarihsel derinliğini delil getirmek³³ sorunun tespiti için pek makul değildir. Hz. Ömer'in, Ensâr'ın hilafet talebini reddederken Kureyş'e atıfta bulunması, aslında Kureyşli olmanın ötesinde Arap kültüründe Kureyş'e verilen değer sebebiyledir. O, "Nebi sizden değilken Arap sizin yönetiminizden razı olmaz. Arap nübüvvetin kendilerinden olduğu kimseleri benimser"³⁴ diyerek, aslında yarımada kabilecilik yapısının durumuna işaret etmiştir. Hatta Hz. Ebû Bekir'in "Arap kabileleri içindeki hiç bir kabile yoktur ki içinde Kureyş'in bir çocuğu olmasın"³⁵ delili de bunu desteklemektedir. Fakat burada iyi tahlil edilmesi gereken nokta, Arap kabilelerin Kureyş'ten seçilecek yöneticiyi kabullenip itaat edebilecekleri argümanıdır. İlk bakışta bu ifadeden devletin yöneticisini belirleyen güç olarak İslam yolunda yoğun fedakârlıklar yapan Ensâr ve Muhacirler değil de İslam'ı yeni benimsemiş kabileler anlaşılmalıdır. Ancak bu delil, seçilecek olanın bir siyasi olması hasebiyle oldukça yerindedir. Dolayısıyla Muhacirlerin İslam için fedakârlığı yanında Müslümanların din ve dünya işlerine muktedir olabilecek bir kişiyi seçme çabası içinde olduğu görülmektedir. Ancak yine de seçimde Arap geleneğinin esas alındığını söylemek gerçekte birebir örtüşmez. Çünkü hiç bir kabile seçiminde dine yapılan katkı ve ikili liderlik gibi hususlar evvelemerde kriter addedilmez.

Sakîfe, aslında hilafete dair geniş bir rivayet kıskacı arasında yer almaktadır. Bir kısmı Sakîfe'den öncesi, bir kısmı da sonrasına ait olmak üzere kaynaklarda yer alan rivayetlerin birçoğu, Sakîfe toplantısının gerçekleşmesi nedeniyle sıkıntılı durmaktadır. Örneğin Sakîfe toplantısından önce, Hz. Peygamber tarafından halifenin kim olacağı hususunda tayin yapıldığına dair elimizde birçok rivayet mevcuttur. Söz konusu rivayetler açısından olaya baktığımızda aslında sistem ve isimler tamamen belirlenmiş ve her şey yerli yerine oturtulmuştur. Buna göre hilafet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğu yönündeki rivayet çokluğu karşısında, Sakîfe ardından gerçekleşen hilafet sıralamasını doğrulayan tarzda birçok rivayetten bahsetmek mümkündür.³⁶ Ayrıca Hz. Ali'nin tayin edileceği iddiasının daya-

30) Salim, Seyyid Abdülaziz, *Tarihü'd-Devleti'l-Arabiyye*, Dârü'n-Nehdati'l Arabiyye, Beyrut 1986, s. 421.

31) Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ağaç Kitabevi Yay, Ankara 2001, s. 60.

32) Şerif, Ahmed İbrâhim, *Devri'l-Hicaz fi'l-Hayati's-Siyasiyyeti'l-Amme fi'l Karneyn*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Suudi Arabistan, trs., s. 112.

33) Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, s. 22-23.

34) İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 12.

35) İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 9; Ensar'dan Hubâb b. Munzir ise bu işte kararlı ve tavizsiz olmalarını Ensar'a tavsiye etmekte ve insanların Ensar'ın yaptıklarına ehemmiyet atfedeceklerini söylemektedir. Bkz. İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 12.

36) Örneğin Hz. Peygamber'in soru sormak için gelen kadına, tekrar geldiğinde kendisini bulamazsa Hz. Ebû Bekir'e sorması, Hz. Ebû Bekir'in adını halife olarak yazmak için yazı malzemesi istemesi

naklarından olan kırtas hadisesine benzer bir başka rivayet ise Hz. Ebû Bekir’i halife tayin eder. Bu rivayete göre de kırtas hadisesine benzer şekilde Hz. Peygamber yazmak için talepte bulunmuş ancak Hz. Ebû Bekir’in zaten seçilmiş halife olduğunu ve hilafetinin kayıt altına alınmasının gereksizliğini dile getirerek her hangi bir yazılı vasiyet bırakmamıştır.³⁷ Birinci kısımdaki iddia ve delilleri -Hz. Ali’nin tayini- Sakîfe toplantısının vukuu çürütmektedir. Çünkü Sakîfe olayının varlığı ve Hz. Peygamber’e en yakın isimlerden olan Sa’d b. Ubâde’nin adaylığı, vasiyet ihtimalini ortadan kaldırır. Sa’d, hiç kimseye dair bir vasiyet rivayeti olmaksızın Ensar adına ilk halife adaydır. İkinci kısımdaki iddialar ise -Hz. Ebû Bekir’in halife olacağı- meşruiyet çabasının birer ürünü gibidir.

Hz. Peygamberin bir tayin yapmamasının en büyük nedenleri, tüm gücünü kendisinden sonraki siyasal yapılanmadan çok tebliğe vermesi ve gelecekteki siyasal ve sosyal yaşamı ipotek altına almak istememesidir.³⁸ Onun ilânihaye Müslümanların siyasal yaşamlarına ipotek koymadığı bir gerçektir. Bazı rivayetler ve çıkarımlarla buna dair telmihlerde bulunduğunu söylemek³⁹ yine meşruiyet çabalarının bir dışı vurumu gibidir. Zaten Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde’yi halife adayları olarak öne sürmesi, her hangi bir şahsa vasiyet yapılmadığının ispatıdır.⁴⁰ Ayrıca Sa’d’ın Kureyşli bir halife adayına biat etmeyişi de “*İmamlar Kureyştedir*” hadisinin Sakîfe’de kullanıldığı tezini yersiz kılar. Bunun yanında Ehl-i Sünnet cenahında yer alan rivayet ve ispat çabaları da Sakîfe ile zıttır.⁴¹ Çünkü bunlardan hiç birisi toplantıda dile getirilmediği gibi Muhacirlerin toplantıya iştirak edememesi durumunda Ensâr’dan bir adayın seçilmesi de kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla halife seçiminde yegâne belirleyici husus Sakîfe toplantısı ve Ensâr’ın tavrıdır. Rivayetler etraflıca incelendiğinde;

ya da Hz. Aişe’nin tayin edilecek halife sıralamasına dair tespitleri için bkz. İbn Sa’d, Muhammed Menî, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 2001, C. III, s. 165; Suyûtî, *Tarih*, s. 142-144.

37) Hatta Allah’ın ve müminlerin farklı bir tercihe razı olmayacakları şeklindeki ifade için bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, C. III, s. 165. Belâzurî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbu’l-Esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, C. II, s. 209. Üstelik Hz. Ebû Bekir’in hilafetinin meşruiyetine dair kaynaklarda açık ve gizli olmak üzere iki yönlü nas olduğu hususunda bkz. ed-Demicî, Abdullah b. Ömer, *İslam’da İmamet ve Hilafet*, çev. İbrahim Cüçük, Ravza Yay., İstanbul, 2014, s. 123.

38) el-Kâtib, Ahmed, *Demokratik Hilafete Doğru*, Çev. Muhammed Coşkun, Mana Yay., İstanbul, 2010, s. 38-39.

39) Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, s. 55.

40) Demirci, *İslâm’da İmamet ve Hilafet*, s. 126.

41) Örneğin İbn Ebî Müleyke Hz. Aişe’nin bir diyalogunu şöyle aktarır: “Hz. Aişe’ye sorulduğunda duydum; Ey Müminlerin annesi! Resulullah halife tayin etseydi kimin ismini söylerdi? sorusuna “Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra da Ebû Ubeyde b. Cerrah cevabını verdi.” bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, C. III, s. 165; Mescide açılan kapılardan sadece Hz. Ebû Bekir’in kapısının açık bırakılması başta olmak üzere Ebû Bekir’in hilafetine işaret eden rivayetler için bkz., et-Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir, *Târîhu’t-Taberî: Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim, Dâru’l-Mearif, Mısır, trs., C. III, s. 191.

- 1- İrtidat hareketleri ve başkent Medine'nin hedef seçilmesi,
- 2- Ensâr'ın Medine'nin yerlisi olması,
- 3- Evs lideri Sa'd b. Muaz'ın vefatı ile Sa'd b. Ubâde'nin güçlü bir lider olarak Ensar arasında ön plana çıkması,
4. Hilafet için aday belirlenmemiş olması,
5. Mekke fethinin etkisi ile zirveye çıkan Kureyş-Ensâr soğukluğu,
- 6- Ensâr dışındaki oluşumların yönetime talip olma ihtimalleri, gibi hususlar, Ensâr'ın Benî Saide gölgeliğinde bir toplantı tertip etmesinin nedenleridir.

Ensar, İslam'a kucak açıp her türlü fedakârlıkla İslam'a destek olurken, bu rolünü Medineli bir kabile olarak yerine getirmiştir. Bu nitelikleri (kabile hususiyeti) ortadan kalkmamış, bilakis savaşlarda bile Evs ve Hazrec olarak sancak taşımışlardır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatı ile Medine'nin saldırgan Arap kabilelerinin hedefi olabileceği endişesi kendilerinde oluşmuştur. Sakîfe toplantısının hızlıca yapılmasında bunun önemi yadsınamaz.⁴² Hubâb b. Munzir, Ensâr'a hilafet hakkında ısrarcı olmaları yolunda konuşurken, insanların Ensâr'ın gölgesinde yaşadıklarını ve onların hilafına bir şeye cüret edemeyeceklerini söylemekteydi.⁴³ Çünkü asli vatanları olmaması nedeniyle Hz. Peygamber'in vefatından sonra Muhacirlerin Medine'den ayrılma ihtimali olabilirdi.⁴⁴ Ayrıca Ensar Hevâzin gazvesi ardından ganimetlerin dağıtıldığı Ci'râne'de ciddi bir sarsıntı yaşamıştı.⁴⁵ Tulekaya⁴⁶ yapılan jestler Ensâr'a ikinci plana düşürüldüğü hissi vermişti. Hz. Peygamber'in vefatı ile de kendilerinde Kureyş'in öne çıkabileceği korkusu oluşmuştu.

Dinden dönme olayları Hz. Peygamber hayatta iken başlamış olup, bu hususta Hz. Peygamber önemli tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak Arap yarımadasının birçok yerinde başlayan irtidat hareketlerinin, rüştünü ispat için yarımadaanın siyasal gücü olan Müslümanların başkentini hedef almaları kadar doğal bir şey yoktur. Bu olaylar üzerine Medine'nin yerlisi olmaları, Müslümanlıkları ve Ensar kimlikleri nedeniyle evvelemerde Evs-Hazrec'in endişeye kapılması ilk beklenecek şeydir. Nitekim Malik b. Tihyan el-Ensârî, Ensar'a bu hususta bir hitapta bulunmuştur. Tüm irtidat hareketlerini musibet olarak niteleyen Malik'in, çözüm için Benî Haşim ya da Kureyş'ten bir lider teklifi, oldukça dikkat çekicidir.⁴⁷

42) Behnesavi, Salim Ali, *el-Hilâfe ve'l-Hulefai'r-Raşidûn Beyne's-Şûra ve'd-Dimukrâtiyye*, ez-Zehra li'l-İlâmi'l-Arabi, Kahire, 1991, s. 96.

43) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 209.

44) Şakir, Mahmud, *Hz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, Kahraman Yay., çev. Ferit Aydın, İstanbul, 1995, C. II, s. 356.

45) İbn Hişam, *Sîre*, c. IV, s. 141-142.

46) Mekke'nin fethi ardından kendilerine Hz. Peygamber tarafından esir muamelesi yapılmayan ve serbest bırakılan halka verilen isimdir. Bkz. S. Kemal Sandıkçı, "Tuleka", *DİA*, 2012, C. XLI, s. 361.

47) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 29.

Akabe görüşmelerinde cennet ödülü karşılığında Hz. Peygamber'i ve Müslümanları her halükarda Medine'de himaye edeceği teminatını veren Ensar, Bedir öncesinde bu görev sahasını Medine dışına taşıma sözü vermiş ve İslam uğrunda her türlü mücadeleye hazır olduğunu ilan etmiştir. Dolayısıyla Ensar Sakîfe'de İslam'ı himaye görevinin yönetici olarak devam ettirilmesi görüşünde karar kılmıştır. Bu tespiti kimisi külfet-nimet,⁴⁸ kimisi de bedel ödeme vurgusu nedeniyle İslam'daki ilk siyasi nazariye olarak yorumlar.⁴⁹

Fetihle zorla da olsa İslam'a giren Tulekâ'nın Ensâr'a karşı bir nefreti oluşmuştur. Bunun etkisini fetih günü sancağı taşıyan Sa'd b. Ubâde'nin sözlerinden⁵⁰ çıkartmak mümkündür. Gerek Ensâr'ın, İslam'a amansız kinleri sebebiyle Kureyş'e olan düşmanlıkları, gerekse Tulekâ'nın Müslümanları bağrına basan Ensâr'a bitmek bilmeyen kinleri bu görüşü desteklemektedir. İşte tüm bu durumlar Hz. Peygamber'in vefatından önce Ensâr'da bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Bundan hareketle Sakîfe toplantısını tesadüf değil muhtemel risklere karşı bir organizasyon olarak değerlendirenler olmuştur.⁵¹ Bu yoruma göre, toplantının mescitte değil de Benî Saide'de olmasının nedeni, buranın bu tür faaliyetlerin mekânı olmasıdır. Zira toplantı yapılmak istendiği anda mescidin Muhacirlerle dolu olması da Ensâr'ı burada toplanmaktan alıkoymuştur.⁵² Ensâr'ın ikinci korkusunun nedenini Hubab b. Munzir açıklamıştır. Hubâb, savaşlarda babalarını öldürdükleri kişilerin ileride yönetimi ele almasının kendileri için bir intikam ortamı oluşturacağını söylemiştir.⁵³ Ancak sırf bundan hareketle, olayın Muhacirlerden çıkıp Kureyş kabilesine ya da Ensar'a endekslenmesi, tartışmanın gidişatı açısından doğru değildir. Zaten Ensâr'dan ve Muhacirlerden birer yönetici tespitinin kabulü Ensâr'ın yetki paylaşımına, dolayısıyla da Muhacirlerin iktidarına açık olduğunu gösterir. Buna karşın Sakîfe'de Ensar'ın ilk ve tek adayı olan Sa'd b. Ubâde yetki paylaşımı taraftarı değildir.⁵⁴ Ancak kendisinin değil de Ensar'ın teklifi ile adaylığının gündeme gelmesi hasebiyle onun bu düşüncesi hilafetteki hırsı şeklinde de yorumlanmamalıdır.⁵⁵

48) Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, S. 9/2, s. 60.

49) Reyys, *Nazariyyat*, s. 39.

50) Sad b. Ubâde'nin Mekke'ye girerken "Bugün savaş günüdür, bugün haram olan Mekke- helâl kılınmıştır." sözü için bkz. İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 49.

51) Beyzun, İbrâhim, *el-Ensâr ve'r-Resul*, Ma'hedü'l-İnma'i'l-Arabi, Beyrut, 1989, s. 54; Özellikle Şii dünyasında olmak üzere bu görüşte olan birçok muahhar çalışma görmek mümkündür. Örneğin bkz. Karaşi, *Sakîfe Toplantısı*, İstanbul, 2011; Abdu'l-Fettah Abdu'l-Maksud, *es-Sakîfe ve'l-Hilafe*, Mek-tebetu Güreyb, Kuveyt tsz.; Ülkemizde yapılan çalışmalarda da bu yönde tespitlere rastlamak mümkündür. Örneğin bkz. Ali Duman, "Sakîfetu Beni Saide", s. 146.

52) Beyzun, *el-Ensâr ve'r-Resul*, s. 55.

53) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 263; Buna yakın bir başka yorum da Hz. Ali'nin hilafet hakkını savunanlar tarafından söylenir. Buna göre Tuleka, babalarını öldürdüğü için Hz. Ali'yi hilafette görmek istemiştir.

54) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 219.

55) Duman, Sad'ın yetki paylaşımına verdiği "işte bu ilk zayıflık" tepkisinden hareketle, onun emirlik işinde hırslı olduğunu iddia eder. Bkz. Duman, "Sakîfetu Beni Saide", s. 147.

Buraya kadar yaptığımız tespitler Sakîfe toplantısının nedenlerine dairdir ve Muhacir liderlerinin hangi şartlar ve ihtimaller muvacehesinde buraya katıldıklarını tespit açısından hayli önemlidir. Muhacirlerin toplantıya katılmalarında Hz. Ömer'in payı büyüktür. Hz. Ömer'in olaya müdahil olmasının nedenlerini ise; muhtemel bir nifak tehlikesi, Muhacirlerin bu işte önceliği, Hz. Peygamber'in vefatı öncesi kendisinin dâhil olduğu bir ittifak (üçlü komplo) iddiası olarak sıralamak mümkündür.

2. Hz. Ömer'in Sakîfe Toplantısına Müdahil Olma Nedenleri

a. Nifak Tehlikesi

Hiz. Ömer İslam toplumunda çalkantılı bir durum oluşturabilecek her söz ve hareketi nifak ile nitelemiştir. Fitne tabiri Hiz. Peygamber'in vefat zamanında ve ardından Hiz. Ömer tarafından çokça kullanılmıştır. Hiz. Ömer'in zihninde kırtas hadisesinden sonra Müslümanlar arasında muhtemel bir nifak vuku bulabileceği korkusu hep vardır. Örneğin son anlarında Hiz. Aişe'nin yanında iken Hiz. Peygamber'i ziyaret maksadıyla içeri giren Muğire b. Şu'be, Hiz. Peygamber'in aşırı baygın duruşunu ölüme yormuştur. Bunun üzerine Hiz. Ömer kendisine "Yalan söylüyorsun, Resulullah ölmedi, sen kendisini fitnenin esir aldığı birisin. Resulullah tüm münafıklar ortadan kalkıncaya dek ölmeyecektir" sözleriyle tepki vermiştir.⁵⁶ Nitekim Hiz. Peygamber'in vefat haberini alınca, önce onun ölmediği hususunu adeta haykırması sonra da bunu ifade edenleri ölümle tehdit etmiştir.⁵⁷ Bu tavrı, yaşadığı duygusal çöküş ve muhtemel nifak hareketlerinden duyduğu korku olmak üzere iki şekilde yorumlanacak olsa da burada nifak korkusu daha fazla öne çıkmaktadır. Ancak onun bu çıkışı, zaman kazanma ve siyasi bir hedef gütmeye yanında muhtemel siyasi hesap peşinde olanlara gözdağı verme şeklinde de yorumlanmıştır.⁵⁸ Ancak Hiz. Ömer'in bu tavrını Hiz. Ebu Bekir'in gelişine kadar muhtemel bir zaman kazanma çabası olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Çünkü Hiz. Ebû Bekir, mescide gelip konuşmaya başladıktan sonra dahi tehditlerine devam eden Hiz. Ömer'i susturmaya çalışmış ve o susmayınca da ashaba aynı anda hitap etmeye çalışmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla hem ashabı hem de Hiz. Ömer'i teskin etmeye çalışan Hiz. Ebû Bekir'in Hiz. Ömer'le bir komplo içine girmesi makul değildir. Hiz. Ömer'in tepkisi açısından olay ele alındığında o vakit itibarıyla Medine'de hâlâ münafıklar mevcuttur. Nitekim Vakıdî'nin Kitabu'r-Ridde'sinde de münafık yapılanmaya delil olabilecek bilgilere rastlamak mümkündür.⁶⁰ Hiz. Ömer bunlara fırsat vermemek için Hiz. Peygamber'in ölmediği Hiz. Musa gibi bir süreç yaşadığı, döndüğünde de bu şayia sahiplerini cezalandıracağı yönünde tehdit etmiştir.⁶¹ Ayrıca İbn

56) İbn Sa'd, *Tabakât*, C. II, s. 233-234. İbn Kesir, İmamuddin Ebû'l-Fida İsmail, *el Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Daru Hicr, Cize, 1997, C. VIII, s. 73.

57) İbnü'l-Cevzi, *Tarihü Ömer İbnü'l-Hattâb*, s. 45.

58) Bu hususta Şia'nın görüşlerinin tespitleri için bkz. Akdoğan, "Şii Literatür", s. 10.

59) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 203.

60) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 28.

61) İbn Hişam, *Sire*, C. IV, s. 305; Taberî, *Tarih*, c. III, s. 200; İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn *Tarihü Ömer İbnü'l-Hattâb*, Matbaatu Tevfik Lâmiye, Mısır, trs., s. 45.

Kuteybe, Hz. Peygamber'in vefatının Hıristiyan ve Yahudilerce alay konusu edildiğini söyler. Şüphesiz Medine içinde kitlesel bir Ehl-i Kitab yaşantısının olmaması ve Müslüman egemenliği nedeniyle başkentte böyle bir durumun olma ihtimali zayıftır. Ancak Hz. Peygamber'in hastalık haberinin Medine dışına yayılmış olması durumunda, bu tavırlar ihtimal dâhilindedir. İbn Kuteybe bu esnada Medine içinde nifak belirdiğini, bir keşme-keş ve telaş yaşandığını aktarır.⁶²

Aslında Hz. Ömer'in tehditleri esnasında çıkagelen Hz. Ebû Bekir'in konuşmasında geçen ayetler açısından konuya baktığımızda durum daha netleşecektir. Hz. Ebû Bekir Hz. Muhammed'in ölümüne işaret eden ayetleri okuduğunda sanki tüm ashab bu ayetleri yeni duyuyormuşçasına şaşırılmışlardır.⁶³ Nitekim kendisi verdiği meşhur tepki hususunda hilafeti döneminde İbn Abbas'a bir açıklamada bulunmuştur. Hz. Ömer Bakara Suresi 143. ayete binaen Resulullah'ın ümmeti arasında kalıp tüm işlerine şahitlik edeceğini zannettiğini söylemiştir.⁶⁴

Durumu Hz. Ebû Bekir'e ileten iki kişi, burada "*Fitne kapısı senin aracılığınla kapanmazsa artık ebediyen kapanmaz*"⁶⁵ demişler, bir başka rivayete göre de fitnenin müsebbibi olarak "...o da Sa'd b. Ubâde'dir"⁶⁶ ifadesini kullanmışlardır. Aslında bu ifade, Ensar'ın niyeti ve karakterini değil, Benî Saide gölgeğinde yapılmakta olan ve ashabın genelini kapsamayan toplantıyı nitelemektedir. Çünkü belirttiğimiz üzere Sa'd bu toplantıyı organize eden değil, Ensar tarafından davet edilip aday gösterilendir. Hz. Ömer durumu haber alması üzerine hiç beklemeden Hz. Ebû Bekir'i haberdar etmeye çalışmıştır. Üstelik Hz. Ömer tekfin işiyle meşgul olan Hz. Ebû Bekir'e ısrarcı olmuştur. Hz. Ömer Sakîfe'de olanları haber alınca buradaki ikili yönetici teklifini "En güzel konuşanları da..." diyerek aktarmıştır.⁶⁷ Bunun nedeni, teklifin bütünleştirici olması değil, muhtemelen sadece bu teklifte Muhacirlerin konumunun önemsenmiş olmasıdır. Aslında Sakîfe'ye gitme ısrarının nedeni daha sonra kendisi açıklamıştır. Hz. Ömer buraya ulaşip kesin bir karar verdikten sonra dönmek gerektiğini, aksi durumda ise bir toplumsal ayrışma yaşanacağını dile getirmiştir.⁶⁸ Zaten yolda karşılaştığı kişilerin "Onları bırakın siz kendi işinize bakın" tavsiyesine "Vallahi onların yanına gideceğiz"⁶⁹ cevabı, nifak ihtimali konusunda önemli bir bilgidir. Ensar'dan olan bu şahısların tavsiyesi, olayı kabile ölçeğinde değerlendirip muhtemel bir Ensar-Muhacir çatışmasını önlemeye yönelik iken, Hz. Ömer'in amacı ise ikiliğe imkân tanımamaktır. Çünkü bu teklifi kabul ettiklerinde, üstelik Muhacirler eliyle ileride toplumsal bir kampaşa ihtimali ortaya çıkabilecektir.

62) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 28.

63) Taberî, *Tarih*, C. II, s. 201; İbnü'l-Cevzi, *Tarîhu Ömer*, s. 46.

64) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 211.

65) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 262.

66) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 262.

67) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 219.

68) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 206; Suyûti, *Tarîhu'l-Hulefa*, s. 151.

69) İbnü'l-Cevzi, *Tarîhu Ömer*, s. 46-47.

Sakîfe toplantısında Hubab b. Munzir'in ikili yönetim önerisi hem Ensar hem de Hz. Ömer tarafından tepki görmüştür. Aslında Hubab bu teklifi Ensar ve Muhacirler arasında vuku bulabilecek muhtemel bir adaletsizlik durumunda iki adayın da karşılıklı olarak tarafların haklarını korumaları amacıyla dile getirmiştir.⁷⁰ Hz. Ömer bu öneriyi şu sözlerle reddetmiştir: “Bir kında iki kılıç olmaz. Arap, nebi sizin kabilenizden değilken sizin yönetici olmanıza razı olmaz. Fakat nübüvvetin kendilerinden olduğu kimseleri yapar. Ey Hubab, söylediğin din ve dünyada fesattır. Allah, İslam, din tektir. İşler ve şeyler tek bir birlik üzere islah olur. Bugün iki imam olursa yarın da öyle olur. İslam ancak ve ancak teklik üzere olur. Allah'tan sakının ve bu işi Muhacirler ve Ensar'ın Kureyş'ten üzerinde birleşecekleri kişiye teslim edin.”⁷¹

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e yapılan biattan sonra fitne tabirini biatten imtina eden Sa'd b. Ubâde için kullanmıştır.⁷² Hz. Ömer'in bu tespit ve tanımı Hz. Ebû Bekir'in seçimi ve ona yapılan biat için negatif bir durum olamaz. Bilakis bu durum, sağlıklı yürüten bir siyasal görüşmenin kötü bir noktaya varmaması ve muhtemel bir fitneyi engellemek için bir tedbirdir.⁷³ Zaten Hz. Ebû Bekir kendisine yapılan biati neden kabul ettiğini şu sözleriyle açıklar: “*Bana biat ettiklerinde ben de kabul ettim. Çünkü ardından irtidat gelebilecek bir fitneden korktum.*”⁷⁴

Kaynaklarda Sa'd'in biatten imtina ettiği ve böyle öldüğü yönündeki bilgiler daha çoktur. Bu rivayetlerde kendisinin ikna edilmesi için halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ısrar etmiş ancak yine Benî Hazrec'in devreye girmesiyle biatında ısrardan vazgeçilmiştir.⁷⁵ Hz. Ömer'in Sa'd'ın ikna edilmesindeki ısrarının yegâne amacı yine muhtemel bir nifakı önlemek olsa da Beşir b. Sa'd'ın da belirttiği gibi bu yolla toplumsal bir çatışmaya sebebiyet verilebileceği de muhtemeldir. Neticede bu da kabilecilik temelinde cereyan edebilecek bir nifaktır. Kaldı ki Sa'd'ın bu tür bir tavır sergilediği yönündeki rivayetlerin sahih olmadığı da bir başka iddiadır.⁷⁶ Sa'd'ın bu tavrının kavmiyetçilik anlamına geleceği, dolayısıyla Sa'd'ın şahsiyetiyle bu tür bir iddianın bağdaşmayacağı kanaatinde olan araştırmacılar vardır.⁷⁷ Ayrıca Medine'den ayrılışının cihad amacıyla olduğunu söyleyenler, onun gidişi ve Ensâr-Muhacirlerin topluca cihad faaliyetlerine katılmış olmasını

70) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 262.

71) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 39.

72) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 263.

73) “Sesler yükselmeye başladı ve birbirine karıştı. İhtilaf çıkmasından korktum ve Ebû Bekir'e elini uzat, sana biat edeyim dedim.” Bkz. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 206.

74) Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 155.

75) Zehebi, *Siyeri A'lami'n-Nubelâ*, C. I, s. 276; İbn Küteybe, *el-İmame*, C. I, s. 16-17.

76) bkz. Behnesavi, *el-Hilafe ve'l-Hulefau 'r- Raşidun*, 49; Sallâbî, Sad'ın böyle bir tavır sergilemesinin mantıklı olmadığını ayrıca bu hususta var olan rivayetlerin de sahih olmadığını öne sürer. Bkz. es-Sallâbî, Ali Muhammed, *Birinci Halife Hz. Ebûbekir Radiyallahu Anh: Şahsiyeti ve Dönemi*. çev. Şerafettin Şenasan, Faruk Aktaş, Ravza Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 151.

77) bkz. Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir*, s. 151.

da biatta ihtilaf olmamasına bağlarlar.⁷⁸ Fakat yine Sakîfe toplantısının gerçekleşmesi gerçeğinden hareketle, umerâ hadisine rağmen Sa‘d’ın hasta yatağından buraya taşınmayı kabul etmesi ve Hz. Ömer’in ifadesiyle tartışmaların uzaması itibariyle Sa‘d’ın tasdiki pek mümkün görünmemektedir. Biat ettiği yönündeki rivayetler açısından olayı ele alsak bile, Sakîfe toplantısında Hz. Ömer’le Sa‘d arasında sözlü sataşma gerçekleşmiştir.⁷⁹ Hatta bu sataşma kavgaya dönüşecekken yine Hz. Ebû Bekir tarafından engellenmiştir. Bu çatışmanın oluşumunda Sakîfe’nin tek halife adayına karşı Hz. Ömer tarafından Hz. Ebû Bekir’in öne çıkarılıp kendisine hızlıca biat etmesinin etkisi büyüktür. Çünkü bu hareketiyle Hz. Ömer biat yolunu açmıştır. Bunun öncesinde Sakîfe’de Ensâr ve Muhacirlerden adaylar olsa da bu ana kadar konuşulan hususlar ehliyet ve liyakattir. Dolayısıyla hilafetin onay-kabul safhası demek olan biat noktasına ilk defa geçilmiştir.

b. Muhacirlerin Önceliği

Sakîfe’de yapılan toplantıda Muhacirlerin iştirakinden önce her ihtimal masaya yatırılmıştır. Hatta Sad b. Ubâde’nin Ensar tarafından halife ilan edilmesi durumunda Muhacirlerin tepkisinin ne yönde olacağı hususu da ele alınmıştır.⁸⁰ Bir diğer rivayete göre toplantıda Ensar kararını vermiş ve artık Muhacirlerin buraya iştirakinin bir anlam ifade etmeyeceği belirtilmektedir.⁸¹ Üçüncü ihtimalde ise toplantı esnasında Muhacirlere haber verilmiştir. Bu rivayete göre ilk haber Hz. Ömer’e veya Hz. Ebu Bekir’e verilmiştir. Sakîfe toplantısını Muhacirlere haber verenler Uveym b. Saide ve Maân b. Adiy veya Asım b. Adiy’dir.⁸² Neticede haberi alan muhacir liderler hızlıca toplantı alanına gitmişlerdir. Hz. Ömer burada halka genel bir hitapta bulunmasa da bir konuşma yapmak üzere hazırlıktır. Buna rağmen tüm söylemek istediği şeylerin Hz. Ebû Bekir tarafından dile getirildiğini belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir konuşmasında Ensâr’ın fazileti yanında Muhacirlerin efdaliyetine vurgu yapmış, dindeki konumları ve Arap yarımadasındaki Kureyş ağırlığı açısından Muhacirlerden bir halife seçilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Hz. Ömer de bunlara katıldığını Hz. Ebû Bekir’in konuşmasını takdir etmekle belirtmiştir. Kısaca Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’in Ensâr’ın önemi ve fedakârlıkları yanında Muhacirlerin önceliği konusunda Hz. Ebû Bekir’le hemfikirdir.⁸³

Sakîfe’deki adayların hepsi fazilet hususunda farklı açılardan mühim nitelikler sahibidir. Sa‘d b. Ubâde fazilet sahibi Ensâr’ın lideridir. Zaten Hz. Ebû Bekir onların da fazilet sahibi olduklarını dile getirmiştir. Hz. Ebû Bekir, teklif ettiği iki adayı tanıtırken Hz. Ömer için Hz. Peygamber’in “*Allahum dini onunla güçlü kıl*” duasını, Ebû Ubeyde için

78) bkz. Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir*, s. 150.

79) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 222.

80) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 218.

81) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 205

82) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 206.

83) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 205.

de “ümmetin emini” övgüsünü hatırlatmıştır.⁸⁴ Nedense Yakubî buradaki fazilet yarışı ile ilgili aktardığı rivayetler arasında Hz. Ali’yi öne çıkarır. Ancak Sakîfe’de Ensar tarafından dile getirildiği iddiası nedeniyle bu görüşün sıhhati tartışılır.⁸⁵ Çünkü Ensar cenahının kendi aralarından bir halifeye biat etmek üzere toplanmaları yanında Muhacirler katılana kadar onlardan birisinin fazileti ve adaylığından bahsetmeleri olanaksızdır.

Hız. Ebû Bekir buradaki konuşmasında çatışmadan uzak, başta Ensâr’ın faziletlerini dile getirerek⁸⁶ uzlaşmacı bir mesaj vermiştir. Ardından adeta hayırda yarışma düsturunca Muhacirlerin faziletlerini sıralamıştır.⁸⁷ Hız. Ebû Bekir’in ilk Müslüman, namazda imam, hacda emir, mağarada arkadaş gibi faziletleri hususunda kaynaklarda uzun uzadıya tespit ve yorumlara rastlamak mümkündür. Ama bunların hiç birisi seçim esnasında dile getirilmemiş olup, sadece namazda imamlık hususuna Hız. Ömer tarafından vurgu yapılmıştır.⁸⁸ Bu hasletler önemli olmakla birlikte hepsi daha sonradan, muhtemelen meşruiyeti kuvvetlendirmek için kullanılmıştır.⁸⁹ Fakat Sa’d’ın, namaz hususuna rağmen arkasında namaz kıldığı Ebû Bekir’e biat etmeye yanaşmaması yöneticilik olayını Hız. Peygamber döneminden bağımsız değerlendirmesinin bir sonucudur. Çünkü o, namazın önemine rağmen, diğerlerinin aksine yönetimi bundan ayrı tutmuştur. Sa’d muhtemelen Resulullah hayatta iken imamlığın Hız. Ebû Bekir’de, liderliğin ise Hız. Peygamber’de olmasından hareketle bu fikre kapılmıştır.

Namaz konusunda Ensar’dan da görüş beyan edenler olmuştur. Örneğin Uveym b. Saide el-Ensârî namaz kıldırma görevini hilafet için bir işaret olarak değerlendirmiştir.⁹⁰ Ensâr’dan Beşir b. Sa’d’ın İslam yolundaki faziletlerin suiistimal edilmemesi şeklindeki konuşması açısından baktığımızda Hız. Ebû Bekir’in de böyle bir yola tevessül etmeyeceği açıktır. Hız. Ebû Bekir burada sadece ilk Müslüman olan kabile üzerinden meseleye yaklaşp Kureyş’ten iki aday öne çıkarmıştır. Ancak hilafet ve ilk halife hususunda asırlardır yapılan tartışmalar, ashabin nitelikleri hususunda lehte vealeyhte bazı analizler yapmaya sebebiyet vermiştir.⁹¹

84) Yakubî, *Tarîh*, C. II, s. 137; Taberî, *Tarîh*, C. III, s. 202.

85) Ensar’dan Munzir b. Erkam’ın Hız. Ali ısrarı için bkz. Yakubî, *Tarîh*, C. II, s.137.

86) İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 11.

87) İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 11; Ahmet Akbulut Muhacirlerin kendi faziletlerini hilafet için delil olarak kullanmalarının yanlış olduğunu söylemektedir. Bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* s. 65. Hâlbuki Hız. Ebû Bekir’in bu konuşmasında Muhacirlere ait faziletleri saymasında ilk amacı Ensar’ın faziletlerini tasdik, ikincisi ise kendilerinin katkılarını hatırlatmaktadır. Ayrıca bu konuşmasıyla İslam yolunda yapılan fedakârlıklarla halife olunacaksa bunda Muhacirlerin daha öncelikli konumda olduklarını vurgulamıştır.

88) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 261.

89) Örneğin Hız. Peygamber’in Hız. Ebû Bekir kapısı hariç mescide açılan tüm kapıları kapattırması olayı için bkz. Taberî, *Tarîh*, C. III, s. 191.

90) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 35.

91) Örneğin Akkad, Hız. Ebû Bekir için “ilk halife ilk sıddık” tabirini kullanır. Bkz. Akkad, *Abkariyyetu Ömer*, s. 33.

Ensâr'ın kendi aralarında yaptıkları toplantıda öne sürülen nitelikler, İslam'a hizmet, cesaret, samimiyet, tebliğ ve resule itaat gibi hususlardır. Hz. Ebû Bekir ise bunlardan hepsini kabul etmesi yanında liderlik vasfını öne çıkarmıştır. Hem Ensâr hem de Muhacirlerin niteliklerinden bahsederken bireysel anlamda kendisinden bahsetmemiş olsa da Kureyş'ten olması hasebiyle kendisinin de potansiyel bir halife adayı olduğunu ima etmiştir.

Burada kullanılan deliller Hz. Peygamber ve İslam'a hizmet yolundaki fedakârlıkların ifadesi olduğu için Hz. Ebû Bekir olaya farklı bir açıdan bakmıştır. O da liderlik vasfıdır. Bu vasfı tanımlarken şahıstan çok kabile üzerine vurgu yapmıştır. Zaten ikna konuşmasında Kureyş'in yarımada'daki her kabile ile olan sıhriyet bağını dile getirmesi, onun merkez kabile oluşuna açık bir delildir. Dolayısıyla çatışmacı bir üslup kullanmaması, şahıslara değil de daha büyük paydalara atıfta bulunması ve halife adayı olarak kendisini değil de Muhacirlerin içinden başkalarını aday göstermesi sebebiyle Sa'd'ın Hz. Ebû Bekir'e dönük bir tepkisi olmamıştır. Buraya kadar olanlar Hz. Ömer'in de söylemeyi tasarladığı görüşlerdir.⁹²

Kaynaklarda Sakîfe'de Hz. Ömer'in de Ensâr'ı ikna için yoğun çaba sarf ettiğine dair rivayetler mevcuttur. Buna göre Hz. Ömer'in konuşmasının içeriği şöyledir: "Arap sizin Allah'ın ve resulünün ensârı olduğunuzu bilir. Dinde kardeşimiz ve ortağımızsınız. Hayır ve şerde, her şeyde yanımızda idiniz. Bize karşı insanların en sevimlisi, en ahlaklısı, cömertlikte en fedakâr olanı sizsiniz. Hâlâ daha Muhacirlere mallarınız hususunda aynı yaklaşım içindediniz. Bu ümmetin ihtilafı ve bozgunu elinizle olmasın. Allah'ın kardeşlerinize verdiğinde bir haset etmeniz gerekmez."⁹³ Ancak Sa'd'ın Hz. Ömer'e karşı tavrı olumsuzdur. Çünkü Hz. Ömer onun girişimlerini bozgunculuk olarak tanımlamıştır.⁹⁴ Hz. Ömer'in Sakîfe'de öne çıkardığı husus bireysel faziletlerdir ki kendi hilafetinde de bu hususa önem vermiştir.⁹⁵ Yani burada Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer arasındaki yaklaşım farkı ortaya çıkmaktadır.

Muhacirlerin temsilcileri olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde'nin yaklaşımlarında ortak nokta Kureyş olsa da⁹⁶ aslında birebir örtüşme yoktur. Çünkü Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde burada Kureyş'ten efdal aday peşindedir. Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde Hz. Ebû Bekir'e hitaben "*Senden başkası bu işi üstlenemez. Sen Muhacirlerin en efdalisin.*"

92) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 205.

93) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 39-40.

94) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 223.

95) Hilafetinde oluşturduğu divan defterlerinde öncelik sıralamasında ölçü olarak İslam'a girişi almış. İslam için verilen mücadeleye riayet etmiştir. Bkz. Mustafa Fayda, "*Ömer*", *DİA*, İstanbul, 2007, C. XXXIV, s. 48.

96) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bu konudaki ifadeleri malumdur. Ebû Ubeyde de Ensâr'a hitaben söylediği "İlk değiştirenler siz olmayın" sözleri ile Kureyş'i bu işe namzet gördüğünü ifade etmiştir. Bkz. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 221. Değiştirilecek olandan maksat nedir? Nass olamayacağına göre öftür.

İkinin ikincisi, namazda resulün halifesisin. Kim seni geçip sana yönetici olur?” demiştir.⁹⁷ Burada özellikle namazda imam olarak tayin edilmesi Hz. Ebû Bekir'in hilafeti için en güçlü delil olarak kullanılır. Ancak özellikle Hz. Ömer'in bu hususa vurgu yapması bir propaganda⁹⁸ değil, adaylar arasındaki efdaliyet hususuna bir vurgudur. Çünkü Hz. Ömer bu hatırlatmasıyla kendisinin dahi bu göreve Hz. Ebû Bekir varken layık olmadığını belirtmektedir. Aksi durumda Hz. Ömer'in kendisi aleyhine de bir propaganda yürütmüş olduğu anlamı çıkar. Gerçi Hugh Kennedy'nin Hz. Ömer'in kafasındaki adayın Ebû Ubeyde olduğu fikri efdaliyet iddiaları açısından irdelenmelidir. Kennedy, Hz. Ömer'in, görüşleri kendisi ile çok yakın olan Ebû Ubeyde'yi seçme fikrinde olduğunu ancak bu fikrinde yeterli destek bulamayınca Hz. Ebû Bekir'e yöneldiğini söyler.⁹⁹ Bu iddiayı kısmen destekler tarzda Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye biat teklifinde bulunduğu şeklinde bir rivayet mevcuttur.¹⁰⁰ Buna göre Hz. Ömer hemen Ebû Ubeyde'ye gelip “Elini ver sana biat edeyim, sen Resulullahın ifadesiyle bu ümmetin eminisin” dediğinde Ebû Ubeyde “Seni Müslüman olduğundan beri bu şekilde bir gaflet içinde görmemişim. İçinizde es-Sıddık ve ikinin ikincisi varken bana mı biat edeceksin?” diye cevap vermiştir.¹⁰¹ Ancak Sakîfe'de bizzat Hz. Ebû Bekir, Ebû Ubeyde'yi aday göstermiştir. Dolayısıyla ilk teklifin Ebû Ubeyde'ye yapılmış olması Hz. Ömer açısından gizli bir gündem şeklinde değerlendirilemez. Öte yandan bu iddia, Hz. Ömer'in efdaliyet noktasına vurgu yapması, hatta Hz. Ebû Bekir tarafından da Ebû Ubeyde'nin aday gösterilmesi nedeniyle tutarlı değildir. Ayrıca Hz. Ömer Sakîfe yolunda iken Hz. Ebû Bekir'i kendinden daha bilgili ve daha vakûr olarak nitelemektedir.¹⁰² Bir başka rivayette ise mescitteki umumi biatta onu Müslümanların hayırlısı¹⁰³ olarak nitelemiştir. Keza Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'in içinde bulunduğu bir topluma lider olmaktansa ölmeyi yeğlemesi¹⁰⁴ düşüncesi de Ebû Ubeyde tercihini imkânsız kılar. Hatta Sakîfe'de kendisinin halka hitap etme teklifini kabul etmeyen Hz. Ebû Bekir için “Nebinin halifesine ikinci kez karşı gelmem”¹⁰⁵ demesi bile onu daha baştan beri halife olarak gördüğünün ifadesidir.

Hz. Ebû Bekir ise Kureyş'ten ilk Muhacirler arasından bir aday peşindeydi. Bu esnada yanında olan iki kişiyi de hilafet için mecburen aday göstermemiş, bilakis "Her ikisi de bu işin ehlidir"¹⁰⁶ diyerek, aslında liyakate vurgu yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'in faziletlerden

97) Vakıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 42.

98) Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, s. 57.

99) Kennedy, Hugh, *The Prophet And The Age Of The Caliphates*, Longman, London 1986, s. 52-53.

100) İbn Sa'd, *Tabakât*, C. III, s. 166; Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 259.

101) İbn Sa'd, *Tabakât*, C. III, s. 166.

102) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 309.

103) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 311.

104) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 310.

105) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 203. Burada ilk karşı gelme olayı ile muhtemelen Hz. Peygamber'in ölüm haberi üzerine Hz. Ebû Bekir'in teskin çabalarına verdiği tepkiyi kastetmektedir.

106) İbn Küteybe, *el-İmame*, C. I, s. 10.

bahsetmesi, efdaliyet peşinde olduğunu göstermez. Bunun nedeni, Ensâr'a cevap vermek ve çatışmadan uzak durmaktır. Hz. Ebû Bekir'in ilk vurgusu Ensâr'ın fazileti ve katkılarına, ikinci vurgusu Muhacirlerin faziletine, üçüncü vurgusu ise Kureys'in konum ve önemindedir. Ancak burada Hz. Ebû Bekir'in kendi faziletlerine vurgu yapmaması önemlidir. Fakat rivayetlerde insanların biat etmede ağır davranınca Hz. Ebû Bekir'in kendini övercesine: "Benden daha layık kim? İlk namaz kıldıran ben değil miyim?" deyip, bir sürü hasletini saymaya başlayarak tepkisini dile getirdiği bilgisi de mevcuttur.¹⁰⁷ Ancak Sakîfe'de kendisini aday göstermemesi ve ilk hutbesinde "En hayırlınız olmasam da"¹⁰⁸ demesi, onun kendi faziletlerinin öne çıkartıp toplumu kendisine biata yönlendirmesinin imkânsızlığına delalet eder. Ayrıca Hamidullah Hz. Ebû Bekir'in burada görev talep etmediğini belirtir ve Hz. Peygamber'in "Biz kamuya ait bir görevi ona talip olan kimselere vermeyiz" hadisinin burada bizzat yaşanmış olduğunu öne sürer.¹⁰⁹

c. Komplô İddiaları

Hz. Ömer'in hilafet çalışmalarına Hz. Peygamber'in hayatta iken başladığı yönündeki iddiaları özellikle Şîu kaynaklarda görmek mümkündür. Konumuzla direkt alakalı olmakla birlikte, kırtas olayında Şia en büyük sorumluluğu Hz. Ömer'e yükler.¹¹⁰ Şia'nın yaklaşımı açısından bakıldığında kırtas hadisesinde Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in talebini engelleyerek neredeyse fiili olarak yönetimi ele almış gibidir. Hâlbuki kırtas olayıyla ilgili rivayetlere bakıldığında "çekiştiler" ve "Resulullah sayıklıyor dediler" gibi faili belli olmayan ve çoğul manadaki ifadelerle de rastlarız.¹¹¹ Aslında kırtas olayı Resulullah'ın son nefesinde vuku bulmamış, bilakis bundan sonra Resulullah bir kaç gün daha yaşamıştır. Dolayısıyla bu süreçte unuttuğu vasiyetini tekrar hatırlayıp söyleyebilirdi.¹¹² Taberî, Şii cenahta hilafet hususunda başvurulan kaynaklardandır. Hz. Ali'nin "Eğer Allahın Resulü bize bir vasiyet bırakmış olsaydı, onun için ölüncüye dek mücadele verirdik"¹¹³ şeklindeki ifadesini Taberî'de bulmak mümkündür. Dolayısıyla bu hususta bir vasiyet arama çabası makul olmayacaktır. Ayrıca Hz. Ömer'in bir yönetici belirlenme ihtimalini engellemesi iddiasını kendi sözleri ile de nakzetmek mümkündür. Çünkü o mescitteki umumi biat öncesinde Hz. Peygamberin vefatı üzere verdiği tepkiyi açıklarken şöyle demiştir: "Size dün yaptığım konuşma Kur'an'dan alınmadı. Hz. Peygamber'in benimle yaptığı bir ahit de değildi. Ancak benim görüşüme göre Allah resulü işimizi düzene koyacak ve bu şekilde hayatımız şekillenecekti."¹¹⁴

107) İbn Sa'd, *Tabakât*, C. III, s. 166; Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 267.

108) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 274.

109) Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul, 2011.

110) Şia'nın bu konudaki iddiaları için bkz. Arı, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, s.70

111) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 192-193.

112) Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, s. 46; Halife, *Yevmu's-Sakîfe*, s. 260.

113) Taberî, *Tarih*, C. II, s. 300.

114) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 311; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 210.

Sakîfe'den önce Müslümanların kabile ya da Ensar ve Muhacirler paydasında bir araya gelip kendi aralarında hilafet hususunda konuşmuş olması olağandır.¹¹⁵ Bunun nedeni Hz. Peygamber'in oldukça ağır hastalığı ve artık namaz dahi kaldıramayacak durumda olmasıdır. Zaten bu esnada ordunun sevki durdurulmuş olup, namazları da Hz. Ebû Bekir kaldırmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatı ardından ashab, aleni olarak kendi aralarında durum değerlendirmesi yoluna gitmiştir. Buna göre Ensar Sakîfe'de, Benî Haşim Hz. Fatıma'nın evinde ve ilk Muhacirler de Hz. Ebû Bekir'in etrafında kümelenmişlerdir. Sakîfe haberini alan Hz. Ömer'in hemen Hz. Ebû Bekir'i bilgilendirmesi bu meseleye dair daha önce aralarında konuşulmuş olabileceğini gösterir. Zira Hz. Ömer'in yolda giderken bir konuşma hazırlamış olduğu ve Ensâr'a hitaben konuşma yapacağına dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur.¹¹⁶ Sakîfe'de Ensâr'ın sözcüsünün "Biz Allah'ın Ensâr'ı ve İslam'ın askerleriyiz. Siz ey Muhacirler! Bizden bir topluluksunuz, sizden bir grup teşekkül etmiş bizi aslımızdan-İslam toplumundaki konumumuzdan- koparmak ve yöneticilik imkânından mahrum etmek istiyor"¹¹⁷ sözü de buraya katılan Muhacirlerin niyetlerini okumak değil, bilakis daha önceden yapılan görüşmelere dair bir işaret ve tespit olsa gerektir.

Hız. Ömer'in Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Ebû Bekir'le bir komplo içinde olduğu görüşü oryantalist ve Şii cephelerinde yoğun olarak dile getirilir.¹¹⁸ Hatta bu oluşuma Hz. Aişe ve Hz. Hafsa da dâhil edilir. Hâlbuki namaz için Hz. Ebû Bekir'i çağırınca Hz. Aişe babasının duygusal, alçak sesli, Kur'an okuduğunda çokça ağladığını dile getirerek Hz. Peygamber'i bu görevlendirmeden vazgeçirmek istemiştir.¹¹⁹ Bu davranışının esas sebebini ise şöyle açıklamıştır: "İnsanların Resulullahın yerine namaz kıldıranı hiç sevmeyeceklerine ve yaşayacakları her şeyde ona uğursuzluk atfedeceklerine kanaat getirdim. Bu yüzden Ebû Bekir'in bu işten uzak bırakılmasını istedim."¹²⁰ Ancak buna rağmen, Hz. Ebû Bekir imamlık görevini yürütmüş ve namaz imamlığı Sakîfe'de hilafet için bir fazilet olarak dile getirilmiştir. Bu durumda Hz. Aişe'nin çabası başarılı olsaydı Hz. Ebû Bekir böyle bir faziletten mahrum kalacaktı. Dolayısıyla komplo iddiaları bu açıdan makul görünmemektedir. Hâlbuki Şia, kırtas esnasında Hz. Ali'nin çağrıldığını ve

115) Kırtas hadisesinden önce bizzat komplo iddiasında adı geçen ashabın aralarında bir gizli antlaşma yapıldığını, bunun metne döküldüğü ve Kâbe içinde saklandığı yönündeki iddia bu hususta öne sürülenlerin herhalde en sıra dışı olanıdır. Buna göre ittifak metni bizzat Hz. Ali tarafından afiş edilmiş ve insanları bu olaydan Hz. Peygamber haberdar etmiştir. Bkz. el-Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihâru'l-Envari'l-Camia li Dureri Ahbari'l-Eimmeti'l-Athâr*, Beyrut, 1983, C. XXVIII, s. 274-278. Bu sıra dışı iddiaya göre aslında, Hz. Ömer'in başını çektiği klik Resulullah'tan sonraki idare için işi sağlama almış ve bunun meşruiyeti ve ciddiyeti için de Kâbe'yi mekân olarak seçmiştir.

116) İbn Kayyim el-Cevzi, *Tarihu Ömer*, s. 47.

117) İbn Kayyim el-Cevzi, *Tarihu Ömer*, s. 47.

118) Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, M. Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 2011, s. 199; Kennedy, s. 51; Karaşi, *Sakîfe Toplantısı*, s. 141-142.

119) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 301; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 197.

120) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, s. 303.

kendisinin halife tayin edileceğini iddia eder.¹²¹ Bir rivayette Hz. Ali talep edilince Hz. Aişe babasının, Hz. Hafsa da kendi babasının çağrılmasını ister.¹²² Bu husus, muhtemel bir vasiyette babalarının görevlendirilebileceği ihtimaline yorulur. Aynı rivayette Hz. Ebû Bekir'in namaz imamlığına atandığı bilgisi de vardır.¹²³ Ancak Hz. Peygamber imamlık için Hz. Ebû Bekir'i çağırınca Hz. Aişe babasının duygusallığını öne sürüp engellemek istemiştir.¹²⁴ Eğer Sakîfe'de namaz temel kriterse, Hz. Aişe'nin Kırtas ortamında farklı, namaz görevlendirmesinde farklı davranması birbiriyle çelişir.

Kompo iddialarını hilafet yönetimi üzerinden de irdelemek gerekir. Hz. Ebû Bekir, yönetimi esnasında birçok hususta Hz. Ömer'le fikir ayrılığına düşmüştür. Hz. Ebû Bekir yönetiminde Usame ordusunun sevki ilk fikir ayrılığı, zekât vermeyen mürtedlerle mücadele ikinci büyük ayrılıktır. Halid b. Velid'in ordu komutanlığı hususundaki görüş ayrılığı bir diğer önemli husustur.¹²⁵ Dolayısıyla hem seçim öncesi hem de seçim ardından gelişen olaylara etraflıca bakıldığında iki şahsın ortak bir takım siyasi hesaplarla el ele verip hareket ettiğini söylemek olanaksızdır.

3. Hz. Ömer ve Biat Süreci

Sakîfe'nin ilk üç aday Sa'd b. Ubade, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'dir. Ancak hiç birisi kendisini aday olarak öne sürmemiş, her üç aday da burada bulunan Müslümanlara birer teklif olarak sunulmuş ve başta hilafet adayları tarafından olmak üzere hiçbirine biat edilmemiştir. Bu aşamada Hz. Ömer'in teklifi devreye girmiş ve bu teklifi ivedi bir şekilde biat takip etmiştir. Biat sürecini kimin başlattığı da en az biat kadar önemlidir. Buna göre İbn Abbas'ın Hz. Ömer'den rivayetinde Sakîfe'de ilk biat edenin Hz. Ömer ve ardından Muhacirler ve sonrasında da Ensâr olduğu yönündedir.¹²⁶ Bir başka rivayette ise ilk biat eden kişi Ebû Ubeyde b. Cerrah olarak gösterilir.¹²⁷

Yapılan tartışmada karşılıklı delil ve argümanların yarışı esnasında Evs'in kitlesel tavırları ve tercihi ve Hazrec'in liderlerinden Beşir b. Sa'd'ın, Muhacirlerin lehine çıkışı¹²⁸ biat

121) Askeri, Allame Seyyid Murtaza, *Mealimu'l-Medreseteyn*, çev. Cafer Bendiderya, Kevser yay., İstanbul, 2005, C. I, s. 308, 504-512.

122) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 196.

123) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 196.

124) İbn Sa'd, *Tabakât*, C. III, s. 164.

125) Bkz. Mehmet Efendioğlu, "Halid b. Velid'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2004, C. II, S. 1, s. 51-79.

126) İbnu'l-Cevzi, *Tarihu Ömer*, s. 47.

127) Yakubî, *Tarih*, C. II, s. 133.

128) Belâzurî, *Ensâb*, C. I, s. 582; Muhammed Mahmud er-Rafî'nin tahkik ettiği metinde Beşir b. Sad, Kays b. Sa'd olarak geçmektedir. Bu durum metnin akışı içinde zaten tezat oluşturmaktadır. Çünkü metinde Kays'ın, hilafetin Muhacirlerin hakkı olduğunu vurguladığı belirtilmektedir. Bkz. İbn Küteybe, *el-İmame*, thk. Muhammed Mahmud er-Rafî, Mısır, 1904, C. I, s. 14.

sürecini hızlandırmıştır. Biatta ilk sırada Ensar'ın yer aldığı bilgilerini de kaynaklarda görmek mümkündür. Buna göre Beşir b. Sa'd¹²⁹ veya Kays b. Sa'd ilk biat edenler olarak gösterilir.¹³⁰ Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'in hilafet adaylığı teklifine ilk onay veren kişinin Beşir b. Sa'd olduğu rivayeti¹³¹ manidardır. Çünkü bu durum Sa'd b. Ubâde'nin kendi kabilesi tarafından da halife olarak düşünülmediğinin ispatıdır. Bu durumda Hazrec'in ileri gelenlerinden birisi olan Beşir'in biatının, Hz. Ebû Bekir'in ikna kabiliyeti ile gerçekleştiğini düşünmek mantıklı değildir.¹³² Hatta böyle bir kabulün evvel emirde Evs'ten beklenmesi gerekir. Şu halde Beşir'in Hz. Ebû Bekir'e biatı, kabile içi bir çekişmenin göstergesidir. Zaten Hz. Ebû Bekir burada Ensâr içinde muhtemel bölünmeye dikkat çekmiştir.¹³³

Sa'd'ın tepki göstermesi, hatta biat aşamasına sıra gelince yaptığı tehditlerin hepsi çatışmaya dairdir. Buna göre Sa'd “Okularımı size fırlatmadıkça, mızrağımın ucunu kana bulamadıkça ve kılıcımla vurmadıkça size biat etmeyeceğim”¹³⁴ dese de Hz. Ebû Bekir'e biat edenler içinde Benî Hazrec'in de olması nedeniyle bu tavrı pek caydırıcı değildir. Ayrıca Hz. Ömer'le tartışırken söylediği tehdit içerikli ifadeler bireyseldir ve bunlarda kabile ya da taraftarlar üzerinden kitlesel bir çatışma anlamı yoktur.¹³⁵ İkili arasındaki tartışmanın kabilevi bir niteliğe bürünmeme nedeni, Evs ve Hazrec'teki çözülmedir. Ancak bundan sonra Sa'd'ın, sarf ettiği sözler doğrultusunda bir hayat sürmediği de kesindir. Bu görüntü bizlere üç ayrı şey düşündürmektedir:

1- Sa'd bu yolda mücadele niyetinde olmasına rağmen, Ensâr tarafından yalnız bırakılmıştır.

2- Sa'd biat etmemesine rağmen, Sakîfe'deki seçimi anlayışla karşılamış ve bu hususta kabilecilik davası peşinde koşmamıştır.

3- Yapılan tehditlerin sıhhati kuşkuludur.

Aleyhte rivayetlere göre ise Sa'd muhalefet ettiği şahıslarla namaz kılmamış, meclislerine katılmamış, onlarla birlikte hac yapmamıştır.¹³⁶

129) İbn Sa'd, *Tabakât*, C. III, s. 167.

130) İbn Kuteybe, *el-İmame*, C. I, s. 15.

131) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 260.

132) Sallâbî, Ensâr'ın Hz. Ebû Bekir'e biatının kendisinin güçlü ikna kabiliyetiyle gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. Sallâbî, *Hz. Ebû Bekir*, s. 147.

133) Hasan, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayhan Yay., İstanbul, 2011, C. I, s. 279.

134) İbn Kuteybe, *el-İmame*, C. I, s. 16. Taberî, *Tarih*, C. III, s. 222.

135) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 222.

136) Taberî, *Tarih*, C. III, 223. Hamid Muhammed bu rivayetin ravisinin Ebû Mihnef Lut b. Yahya olduğunu ve kendisinin de Şii olması nedeniyle rivayetine güvenilemeyeceğini söyler. Bkz. Halife, *Yevmu's-Sakîfe*, s. 331.

Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'e biat etmeyen¹³⁷ ve Hız. Ömer'le son bir diyalogu ardından¹³⁸ Şam tarafına göçen Sa'd burada vefat etmiştir. Ancak ölümüne dair rivayet farklılıkları söz konusudur. Bunun belki de en büyük nedeni, ilk iki halifeye karşı takındığı siyasi tavrıdır. İlk ihtilaf ölüm nedeni, ikincisi ölüm zamanı hususundadır. Onun Hız. Ebû Bekir'in hilafeti esnasında öldüğü¹³⁹ bilgisi yanında, rivayetler genelde Hız. Ömer döneminde vefat ettiğine işaret eder.¹⁴⁰ Yaklaşık olarak 3 yıl gibi bir zamana tekabül eden ölüm haberi farklılıkları, aslında üzerinde durulması gereken bir husustur. Çünkü kendisi muhalif konumundadır ve ilk halifeye karşı bu yolda olan tek kişidir. Ancak, zamanla iktidar tarafından fikrinin önemsenmemesi ve kabilesi tarafından bile yalnız bırakılması, ölümüne dair haberlerin farklılaşmasını normalleştirmiştir. Buna göre eceliyle ölüm, düşerek ölüm ya da yılan sokması nedeniyle ölüm yanında, Sa'd'ın ölümünü daha da gizemli hale sokan, cinler tarafından öldürülmesi gibi oldukça farklı rivayetlere rastlamak mümkündür.¹⁴¹ Ancak bunlardan en sıra dışı olanı ise halife Hız. Ömer'in Sa'd'ı öldürtmesi haberidir. Buna göre biat etmemekte direnen Sa'd, görevlendirilen bir şahıs tarafından son kez biate çağrılır ancak kararında inat edince öldürülür.¹⁴² Gerek cinlere dair rivayet, gerekse öldürülmesi şeklindeki rivayetler, aslında komplo teorilerinin ürünüdür. Gizemli ölüm haberleri, onun muhalefette ısrar ettiği anlamına gelirken, halife Hız. Ömer tarafından öldürtülmesi de muhtemel bir nifakın önlenmesi gibi anlaşılmaktadır. Oysa Sa'd'ın tavrı kendi kabilesinde bile muhalif bir hareket oluşturamazken, Şam dolaylarında iktidara muhalif kalması, her hangi bir sorun teşkil etmez. Ayrıca bu durum, Hız. Ömer'in yönetimi ve İslam devletinin bütünlüğü için de her hangi bir halel getirmez. Nitekim Hız. Ebû Bekir, Sa'd'ın biatı olmadan hilafet görevini tamamlamıştır.

Sa'd'ın öldürülmesi iddiasının dayanaklarından birisi de muhtemelen, Sakîfe'de geçen bir diyalogdur. Rivayetlere göre Hız. Ebû Bekir'e biat anında yaşanan izdiham esnasında, yerde hasta yatağında yatan Sa'd ezilme tehlikesi geçirmiştir. Bu esnada akrabaları "Sa'd'ı öldürdünüz" şeklinde tepkiler vermiştir. Rivayetlere göre Hız. Ömer bu sözlere "Allah onu öldürsün"¹⁴³ veya "Allah onu öldürsün, o münafaktır"¹⁴⁴ diye cevap vermiştir. Birçok kaynakta geçen bu rivayet, Sakîfe'deki şartlar itibariyle tahlil ettiğimizde bağla-

137) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 272; İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 17.

138) Azimli, Hız. Ömer'in Sa'd b. Ubâde'yi Medine'den kovduğunu öne sürer. Ancak buna dair herhangi bir kaynak belirtmez. Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1/ Hız. Ebû Bekir*, Ankara Okulu, Ankara, 2011, s. 70.

139) ez-Zehabi, Ebû Abdullah Şemseddin, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el Arnaût, Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, C. I, s. 278.

140) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 272; İbn Kütaybe, *el-İmame*, C. I, s. 17.

141) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 272.

142) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 272.

143) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 222; Hamid Muhammed, bu ifadeyi Arapların heyecanlı ve olağanüstü durumlar olmak üzere birçok olay karşısında kullandığını söyler. Halife, *Yevmu's-Sakîfe*, s. 228.

144) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 223.

mına çok ters düşmektedir. Çünkü Sa'd b. Ubâde, Hazrec kabilesinin lideri ve Ensar'ın ileri gelenidir. Biat edenlerin içinde Hazrec'liler de vardır. Hatta biat olayında dönüm noktasını Hazrec oluşturmaktadır. Hazrec içindeki lider şahıslar Hz. Ebû Bekir'e biat hususunda açıklama yapmalarına karşın, Sa'd b. Ubâde'nin aleyhinde tek kelime etmemişlerdir. Bu esnada Hz. Ömer tarafından söylenecek böyle bir söz ciddi bir çatışmaya sebep olabilir. Nitekim Taberî'de yer alan bir rivayet, hem metin hem bağlam olarak bu hususta daha mantıklı durmaktadır. Buna göre Sa'd'ı öldürdünüz sözüne Hz. Ömer "Allah onu öldürdü" cevabını vermiştir.¹⁴⁵ Bu söz, muhtemelen kendisinin hilafet beklentisinin imkânsızlığına yönelik bir açıklamadır.

Öldürülmesi yönündeki rivayetlerde Hz. Ömer'in bu iş için Halid b. Velîd'i görevlendirdiği yönündeki bilgilere de rastlamak mümkündür. Hâlbuki Hz. Ömer'in bu işi yapması, hem Beşîr b. Sa'd'ın tavsiyelerine rağmen¹⁴⁶ hem de Hz. Ömer'le Halid b. Velîd arasındaki anlaşmazlık sebebiyle imkânsızdır.

4. Hz. Ömer'in Kendi Hilafetinde İlk Halife Seçimini Değerlendirmesi

Hz. Ömer, hilafeti esnasında hac mevsiminde duyduğu bir diyalogdan hayli etkilenmiştir. Bu durumun İslam toplumunda muhtemel bir soruna kapı aralamasından endişe ettiği için de kamuoyuna bu hususta derhal açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Hz. Ömer'in burada yaptığı konuşma, geçmişi etraflıca değerlendirme ve geleceğe dair duyduğu birtakım endişeler sebebiyle hayli önemlidir.

İbn Abbas'ın rivayetine göre hac ibadeti esnasında Hz. Ömer'e gelen bir şahıs, "Eğer emirü'l-müminîn ölürse falancaya biat edeceğim" diyen bir adamdan bahsedince, halife hemen "İnsanlara hitap edip işlerini-yönetim- gasp etmeye çalışacak olan bu kitleyi uyuracağım" der. Ancak İbn Abbas'ın uyarısı üzerine bu konuşmasını Medine'ye dönüşünde yapmaya karar verir. Medine'de konuyla alakalı hitabında olanları anlattıktan sonra şöyle bir açıklamada bulunur: "Birisinin Hz. Ebû Bekir'in biatı bir oldubitti idi demesi kimseyi aldatmasın, evet öyleydi ancak Allah şerrinden bizleri korudu. Fakat sizin içinizde Ebû Bekir gibi boyunların uğrunda kurban edileceği kimse de yoktur"¹⁴⁷ diye devam eden hutbesinde kullandığı felte/ ansızın (فَلْتَة) ibaresi ve devamındaki tespitler Hz. Ömer'in Sakîfe'ye dair tespitleri açısından oldukça manidardır. Sözlükte ansızın, birdenbire şekilde kelime anlamıyla tanımlanan felte, bir şeyden ansızın kurtulmak anlamı da taşır.¹⁴⁸ Ancak Sakîfe'deki biat olayına, söz konusu kavramın anlamı ve devamındaki şer ifadesi

145) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 206.

146) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 222.

147) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 204; Aynı rivayet Belâzurî'nin Ensab'ında "Eğer Ömer ölürse Ali'ye biat ederiz. Çünkü Ebû Bekir'in biatı bir anda oldu" şeklinde geçmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 262.

148) İbn Manzûr, Arap kültüründe haram ayların sonuncu gecesinin de leyletun feltetun لَيْلَة فَلْتَة diye isimlendirildiğini söyler. Bunun nedeni ise onun helal mi haram mı olduğu hususundaki şüphedir. Bu durum maktul yakınlarını intikam almada tahrik eder ve toplumda fesat ve öldürme olaylarını

kullanımı üzerinden olumsuz manalar yüklemek mümkün değildir. Ayrıca Hz. Ömer'in bu hutbesi, geçmişle ilgili bir itiraf değil, bilakis zamanın ve şartların farklılığına bir vurgudur. Sakîfe'de anlık bir biat ve seçim olmakla birlikte orada Ensâr'ın geneli ve Muhacirlerden bir kesimin varlığı söz konusudur. Toplantının hazırlanış şekli ve şartları itibariyle düşünüldüğünde burada herkesin bulunması da olanaksızdır. Hz. Ömer, buradaki toplantının şûra niteliği taşıyaması ve ileri sürülen görüşlerin de şûra tarzı bir ortamda dile getirilip tartışılmamış olması nedeniyle de bu biati felte tabiriyle nitelendirmiş olabilir.¹⁴⁹

Felte tabiri üzerinden Hz. Ömer'e ve ilk halife Hz. Ebû Bekir'in meşruiyetine yönelik Şii dünyasından yoğun bir eleştiri söz konusudur.¹⁵⁰ Çünkü bu ifade Hz. Ömer'in yaptığı bir özeleştiri ve itiraf olarak değerlendirilir. Hâlbuki aynı tabiri ilk hutbesinde Hz. Ebû Bekir de kullanmıştır. Bunun bir fırsatçılık olmadığını da "Evet biatım ansızın oldu. Bu nedenle fitneden korktum; Allaha yemin olsun ki hilafeti hiç bir zaman arzulamadım, istemedim" sözleriyle ifade etmiştir.¹⁵¹

Hz. Ömer bu yöndeki tespite sert tepki göstermiş ve bunu yalancılıkla itham etmiştir. Buna neden olarak da Allah resulünün Hz. Ebû Bekir'i namaz gibi dinin direği olan bir ibadette başkaları üzerine görevlendirmesini gösterir.¹⁵² Ayrıca Hz. Ebû Bekir için bir olubitti olmayacağını anlatmak için de onun değerini izah amacıyla "İçinizde Ebû Bekir gibi kendisine boyunların uzatıldığı kimse var mı?" diye sorar.¹⁵³

Felte tabirinin Hz. Ömer tarafından ilk halife seçimini tavsif etmek üzere kullanılması ihtimalinde olumlu yanlar da vardır. Felte ifadesi, Hz. Ebû Bekir, Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer arasındaki gizli ittifak söylemlerini/iddialarını da çürütür.¹⁵⁴ Böyle bir ihtimal, Evs'in Sakîfe'ye katılma olasılığını da ortadan kaldırır. Çünkü Evs Sakîfe'de Ensâr sıfatıyla bulunmasına rağmen sonuçta Muhacirleri desteklemiştir. Ayrıca bizzat Hazrec'inden Beşir b. Sa'd Hz. Ebû Bekir'e ilk biat edenlerdendir. Dolayısıyla Muhacirler iştirak etmeden önce Sakîfe toplantısında Sa'd b. Ubâde'ye karşı Evs'ten veya Hazrec'ten dile getirilen deliller arasında Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer'in hilafeti hak ettikleri yönünde her hangi bir itiraz yoktur. İddiaların tutarlı olabilmesi için üçlü komplo ile yaftalanan Hz.

çoğaltır. Nebinin zamanı da haram aylara benzer ki onun ölüm günü her an şerrin vuku bulabileceği anlamı taşır. Bunun en büyük göstergeleri, irtidat hareketleri, Ensar'ın itaatten beri olma durumu ve zekâtın verilmemesi ve bir kabileyi ancak kendisinden olanın idare edeceği Arap örfüne geri döndürür. Bkz. İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Dâru't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1999, C. X, s. 212.

149) Hüseyin, Muhammed el-Hıdır, *Nakdu Kitâb fi's-Şi'ri'l-Cahili*, thk. Ali Rıza Tunisi, Matbaatü't-Tâvuniyye, y.y, 1977, s. 155.

150) Bu husustaki eleştiriler için bkz. Arı, *İlk Üç Halife*, s. 171-190.

151) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 274.

152) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 265.

153) Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 262, 265.

154) Akdoğan, "*Şii Literatür*", s. 104.

Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ile kendilerinin görüşlerini destekleyen Evs-Hazrec arasında da bir anlaşmanın olması gerekir. Keza Sa'd b. Ubâde Sakîfe'de aday olmamış, aday gösterilmiştir. Fakat nihayetinde kendisine Evs-Hazrec tarafından biat edilmemesi sebebiyle hilafeti elde edemeyince artık Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e de küsmüştür. Sa'd Medine'den göç ederek aslında kendi kabilesi ile de küskün olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda üçlü komplonun Ensârı da içine alacak şekilde genişletilmesi gerekir. Bu yöndeki tespitlere Hz. Ömer'le karşılaşan Sa'd b. Ubâde'nin "Bu iş sonunda sana ulaştı, senin oldu"¹⁵⁵ ifadesi dışında dönem itibariyle delil teşkil edecek bir ifade bulunmaz. Sa'd bu sözyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer arasında bir ittifaka işaret ediyor olsa da burada devreye artık seçim tarzı girer. Çünkü Sakîfe'de henüz filizlenen hilafet, Hz. Ömer'in görevlendirilmesi ile artık yeni bir seyir almıştır. Ayrıca Hz. Ömer Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir tarafından halife adayı gösterilmiş iken Hz. Ömer kendisine biat etmiştir.

Kaynaklarımızda Hz. Ömer'in kendi hilafetinde Sakîfe'ye dair yaptığı diğer açıklamalar ise risalet-hilafet dengesi ve Hz. Peygamber'in ölümü anındaki tavrı hususundadır. Hz. Ömer, yönetimi esnasında İbn Abbas'a Kureyş'in hem nübüvvet hem de risaletin aynı ailede buluşmasını istemediğini aktarır.¹⁵⁶ Bu iddia Benî Haşim'in Kureyş arasında kısıkanılacak bir konumda olduğunu ve nübüvvet sayesinde, lider konumu ile aslında bir nimet içinde olduğunu gösterir. Buna göre Kureyş'in diğer kolları liderlik için fırsat kollamaktadır. Bu bilgiyi Şia'nın iktidar savaşında bir delil olarak kullanması kadar doğal bir şey olamaz. Ancak ilk iki halifeliğin Kureyş'in en zayıf kollarından Benî Teym ve Benî Adiy'in eline geçmiş olması, aslında daha büyük bir kıskançlık sebebidir ve bunun kabul edilmesi daha zor bir durumdur. Zaten bu durum ilk etapta bile Benî Ümeyye tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca Ebû Süfyan ve Halid b. Said'in Hz. Ali için vermeye hazır oldukları mücadele¹⁵⁷ de Şia'nın hilafet iddialarını çürütür.

Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde kendilerini aday göstermemişlerdir. Yani burada Ensâr'a bir adayı empoze etme durumu yoktur. Bilakis bir teklif vardır. Teklife icabet edenin Hazrec kabilesi olması, hem Ensâr hem Muhacirler cephesinde Sakîfe öncesinde bir gizli gündem olma ihtimalini imkânsız kılar. Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve arkadaşlarının Sakîfe'ye iştirak etmemesi halinde felte tabirinin Sa'd b. Ubâde'nin muhtemel hilafeti için kullanılması söz konusu olabilirdi. Nitekim Hz. Ömer Sakîfe ardından bu yönde bir açıklama yapmıştır.¹⁵⁸ Çünkü Sakîfe'de halife seçimi için toplantı, müzakere ve aday tespiti yapılmış olup geriye sadece biat aşaması kalmıştı. Ancak buna karşın Ensâr'ın, Muhacirlerin vereceği tepkileri tahmin edip değerlendirmeye çalışmaları da meşruiyet çabasının bir ifadesidir. Kaldı ki Ensâr'ın Muhacirleri bir oldubitti ile suçlamaması da bu noktada önemli bir delildir.

155) Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, C. I, s. 277.

156) İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 63.

157) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 209; Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 270-271.

158) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 206

Hilafete Hz. Ebû Bekir'in getirilmesi aslında bir oldubittiye müdahaledir. Hz. Ömer "Hiç kimse Ebû Bekir'in beyati oldubittiye gelmiştir diye düşünmesin. Evet, böyle bir fitne vardı. Fakat Allah onun kötülüğünden bizleri korudu. Aranızda Ebû Bekir gibi önünde boyunların kıl gibi inceleceği hiçbir kimse yoktur. Rasûlullah vefat ettiği zaman bizim en hayırlımız o idi"¹⁵⁹ derken aslında insanlara içinde buldukları zor durumu ve Hz. Ebû Bekir'in fazileti ve saygınlığını açıklamaktadır. Dolayısıyla bu seçim de ansızın olmuştur. Hatta bu kısa sürede bile kılıcına davranan Hubab'ın tavrını¹⁶⁰ dikkate aldığımızda, meselenin zamana yayılmasıyla neler yaşanabileceğinin kestirebilmek zor değildir. Öyleyse buradaki oldubitti tanımlaması, durumun bir tespiti ve fotoğrafı gibidir. Yoksa oldubitti/ansızın ifadesi, mezhepsel bir yaklaşımla "şer barındıran, yanlış olan ve sonuçları düşünülmeyen yapılan bir iş"¹⁶¹ olarak yorumlanamaz.¹⁶² Tam aksine Hz. Ömer, Allah'ın bununla Müslümanları şerden koruduğunu ya da bu karar ardından oluşabilecek bir şerden koruduğunu söylemiştir.¹⁶³ Sakîfe toplantısına bir oldubitti mantığı ile bakmak yerine Taberî'nin "Şimdiye kadar birlik ve bütünlük halinden hiç ayrılmayan Müslümanlar bir kaç gün dahi olsa cemaat olmaksızın yaşamayı hoş karşılamadılar"¹⁶⁴ tespiti ile bakmak ve çabaları bu şekilde değerlendirmek daha yerinde bir bakış olacaktır.

Hz. Ömer bu ifadeyi kendi döneminde cereyan eden hilafet kulislerini engellemek amacıyla kullanmıştır. Ancak bu ifade bir itiraf ya da geriye dönük bir pişmanlık olarak alınmaz. Aksine bu ifade Sakîfe'ye dair birinci ağızdan bir durum tespitidir. Yani Muhacirler bir toplantı tertip edip durumu fırsata dönüştürmemiş, tam aksine Ensâr'ın tertip ettiği toplantıya son anda katılarak burada ele geçirilmeye çalışılan muhtemel bir fırsatı engellemiştir. Ancak toplantının gidişatı ve muhtemel durumlar için herhangi bir bilgi sahibi olmayan Muhacirler, Sakîfe'ye geldiklerinde bir adayın ortada olduğunu görmüşlerdir. Hz. Ömer buradaki durumu şöyle anlatmaktadır: "Eğer buradan biat olmaksızın ayrılırsak bizden sonra bir biat gerçekleşecek ve bu durumda ya razı olmadığımızı tabi olacağız ya da muhalif olacağız ki bu da fesat demektir."¹⁶⁵

159) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 205.

160) İbn Küteybe, *el-İmâme*, C. I, s. 15.

161) Karaşi, *Sakîfe Toplantısı*, s. 153; Hz. Ömer, Sakîfe'de Ensâr'ın taleplerine karşın hilafete Hz. Ebû Bekir'in gelmesini kabul etmelerini "Neticede Allah onlardan şeytanın vesvesesini gidermiştir" sözüyle ifade eder. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, C. II, s. 266.

162) Şia bu ifadeyi de bir delil olarak kullanır ve Sakîfedeki hilafet çalışmalarını bütün kötülüklerin menbaı olarak görür. Bkz. Karaşi, *Sakîfe Toplantısı*, s. 254.

163) İbn Hişam, *Sîre*, C. IV, 309; Taberî, *Tarih*, C. III, s. 205; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 150; Zorlu nedense Hz. Ömer'in felte sözünü hilafet beklentisi içinde olanlara yönelik bir özür beyan ettiği şeklinde yorumlar. Bkz. Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, s. 189.

164) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 207.

165) Taberî, *Tarih*, C. III, s. 206; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 151.

Sonuç ve Değerlendirme

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam devletine yönetici seçmek için Benî Saide gölgeğinde ilk etapta sırf Ensar'ın katılımı ile önemli bir toplantı yapılmıştır. Muhacirlerin ileri gelenlerinden olan Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Ebu Ubeyde'nin de sonradan müdahil olmaları ile Medine'nin iki temel bileşeni olan Ensar ve Muhacirler paydalarında hilafet hususu etraflıca tartışılmıştır. Sakîfe, yönetim boşluğuna düşülmeden yapılan seçimle, sadece zaman olarak değil uygulama olarak da ilktir. Gerek Ensâr'dan gerek Muhacirlerden, yöneticinin niteliği ve aidiyetine dair oldukça çeşitli önerilerin sunulması ve bunun bir çatışmaya dönüşmeden sürdürülmesi, İslam siyasal tarihinde kayda değer bir olaydır.

Sakîfe'de Ensâr ve Muhacirlerin İslam'a hizmetlerini bir bir anlatmaları, hayırda yarışın bir ifadesidir. Hz. Ömer'in Kureyş'te ısrarı, 23 yıllık bir risalet süresince henüz İslam'a tam anlamıyla tutunamamış olan yarımada kabilelerinin siyasal bağlılığını hedefler. Kureyş'in yarımadada yerleşmiş olan saygınlığı risaletle de perçinlenince Muhacirler Sakîfe'de bu otoritenin sarsılmamasında ısrar etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in Kureyşli halife delilinin pratik sonucuna bakmak gerekir. Kabile ölçeğinde bir değerlendirme yaparsak Kureyşli birisinin hilafetinin Arap toplumu tarafından bütünüyle onay gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü giderek şiddetlenen irtidat hareketleri bunun göstergesidir. O halde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Kureyş unsuruna vurgu yapmakla hilafet şemsiyesinin dışarıya vereceği kabile ve din renklerine yani Mekke merkezliliğe dikkat çekmiştir. Buna karşın, mekân ve zamanlama itibarıyla bir kabilevî nitelik arz etse de Sa'd b. Ubâde tarafından yapılan konuşma, Sakîfe'yi bir kabile faaliyetinden alıkoyar. Sa'd b. Ubâde'nin muhalefeti negatif, yıkıcı, eleştirel, çatışmacı olmayıp hizipleşmeye de imkân tanımamıştır.

Hz. Ömer dönem itibarıyla, Medine'nin kabilevi açıdan kozmopolit yapısı nedeniyle yönetici seçiminin bir soruna dönüştürülmeden hızlıca yapılması taraftarıdır. Aksi durumda var olan kabilevi sorunlar, içte ve dışta nifak faaliyetleri gibi nedenler, yönetici sorunuyla daha da keşmekeş hale gelebilecekti.

Aslında sorun bir adayın belirlenmemiş olması değil, 23 yıllık risalet süresince Hz. Peygamber'in tevhid mücadelesinden sonra en fazla uğraştığı kabilecilik sorununun, resülün vefatıyla beraber tekrar gün yüzüne çıkmış olmasıdır. Belki de şaşırtıcı olan, kabilecilik sorununa yine kısmen kabilecilikle getirilen çözümün, İslam toplumunu bir girdaptan kurtarmış olduğudur. Evs–Hazrec, on yıl süren iç savaş sessizliğini devam ettirmenin tek yolunun, yine dışarıdan bir Müslüman liderle devam edebileceğine kanaat getirmiştir.

Sakîfe'de aslında zahiren olmasa da derinde bir kabilecilik mevcuttu. Fakat kabile unsurunun genel anlamda belirlediği hilafet, aslında kabilecilik güdüsü ile hareket edenleri bile şaşırtmıştır. Şu halde kabilecilik büyük pay sahibi olmakla birlikte Müslümanların burada yine de İslami kazanımları ölçüt olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Sakîfe'de İslam'a hizmet bahanesiyle bir fazilet yarışı içine girmenin yanlışlığını bizzat Ensar'dan Müslümanlar dile getirmişlerdir. Bireysel fazilet hususunda ise Hz. Ömer'in tespiti yegâ-

ne ölçüt olmuştur. Hz. Ömer kabilevi bir yapı niteliğini andıran ikili yöneticiliği reddederek hem nifaki önlemiş hem de İslam devletinin bütünlüğünü korumaya almıştır.

Kaynakça

- Abdülmaksud, Abdülfettah, *es-Sakîfe ve'l-Hilafe*, Kuveyt: Mektebetu Garib, trs.
- Akdoğan, Mehmet Nur, “Şii Literatürde Hz. Ömer’in Bazı Hadiselerdeki Rolü”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. XII, 2014, s. 86-116.
- Arı, Mehmet Salih, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul: Düşün Yay., 2011.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara: Ağaç Kitabevi Yay, 2001.
- el-Akkâd, Abbas Mahmud, *Abkariyyetu Ömer*, Kahire: Nehdatu Mısır, 1998.
- Askerî, Allâme Seyyid Murtaza, *Mealimu'l-Medreseteyn*, C. I, Çev. Cafer Bendiderya, İstanbul: Kevser Yay., 2005.
- Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammedin Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, S. 9/2, s.55-68.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1/Hz. Ebû Bekir*, Ankara: Ankara Okulu, 2011.
- Behnesavi, Salim Ali *el-Hilâfe ve'l-Hulefaü'r-Raşidûn Beyne's-Şûra ve'd-Dimukrâtiyye*, , Kahire: ez-Zehra li'l-İlami'l-Arabî, 1991.
- Belazurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (ö.279/892) *Ensâbu'l-Esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- ed-Demicî, Abdullah b. Ömer, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, Çev. İbrahim Cüçük, İstanbul: Ravza Yay., 2014.
- Duman, Ali, "İslam Amme Hukuku Tarihinde Bir Dönüm Noktası, Sakîfetu Beni Saide", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 21, güz 2004, s.141-152.
- Efendioğlu, Mehmet, "Uveym b. Saide", *DİA*, İstanbul 2012, c.XXXXII, s.40.
- _____, "Halid b. Velid'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2004, C. II, S. 1, s. 51-79.
- Fayda, Mustafa, "Ömer", *DİA*, İstanbul, 2007, C. XXXIV, s. 44-51.
- Halife, Hâmid Muhammed, *Yevmu's-Sakîfe*, Dımeşk: Daru'l-Kalem, 2013.
- Hasan, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yay., 2011.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yay., 2011.
- Hatipoğlu, Mehmet Sait, *Hilafetin Kureysliliği*, Ankara: Otto Yay., 2012.

- Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul: MÜ İlahiyat Fak. Yay., 2011.
- Hoyladı, Adnan, *İslam Hukukunda Hilafetin Kureyşliliği Tartışmaları ve Hindistan Örneği*, İstanbul: Rağbet Yay., 2015.
- Hüseyin, Muhammed el-Hıdır, *Nakdu Kitâb fi's-Şi'ri'l-Cahili*, thk. Ali Rıza Tunisi, Matbaatü't-Tâvuniyye, y.y. 1977.
- İbnu'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn, *Tarihu Ömer İbn'ul-Hattab*, Matbaatu'Tevfik Lâmiye, Mısır, trs.
- İbnu'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *Menâkibu Ömer İbnu'l-Hattab*, thk. Seyyid el-Cemîlî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 2007.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin (ö. 213/829), *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim Ebyari, Abdulhafız Şelebî, Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, trs.
- İbn Kesîr, İmamuddin Ebû'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Cîze Dâru Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah, *el-İmame ve's-Siyâse*, thk. Muhammed Mahmud er-Rafîi, Kahire: Matbaatü'n-Nil, 1904.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311), *Lisanü'l-Arab*, thk. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut: Dâru't-Turasi'l-Arabî, 1999.
- İbn Sa'd, Muhammed Menî, (ö.230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001.
- Karaşi, Bakır Şerif, *Sakîfe Toplantısı*, Çev. Seyyid Seccad Karakuş, İstanbul: Kevser Yayınları, 2011.
- el-Kâtip, Ahmet, *Demokratik Hilafete Doğru*, Çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yay. 2010.
- Kennedy, Hugh, *The Prophet And The Age Of The Caliphates*, London: Longman, 1986.
- el-Meclisî, Muhammed Bakır(ö.110/1698), *Biharu'l-Envari'l-Camia li Dureri Ahbari'l-Eimmeti'l-Athâr*, I-CXI, Beyrut: Müessesetu'l-Vefa, 1983.
- Özşenel, Mehmet, “*Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe*” *DİA*, İstanbul, 2009, C. XXXVI, s. 49-50.
- er-Reyyis, Muhammed Ziyauddin, *en-Nazariyatul Siyasetu'l-İslamiyye*, Kahire: Dâru't-Türas, 1979.

- Salim, Seyyid Abdülaziz, *Tarihu'd-Devleti'l-Arabiyye*, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986.
- es-Sallâbi, Ali Muhammed, *Birinci Halife Hz. Ebûbekir Radiyallahu Anh: Şahsiyeti ve Dönemi*, Çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2009.
- Sandıkçı, S. Kemal, "Tuleka", *DİA*, 2012, C. XLI, s. 361-362.
- es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut, Dâru'l-Minhâc, 2012.
- Şakir, Mahmud, *Hizmetinden Bugüne İslam Tarihi*, Çev. Ferit Aydın, İstanbul: Kahraman Yay., 1995.
- eş-Şankitî, Muhammed b. Muhtar, *Sahabe Arasındaki Siyasi İhtilaflar: İbretler Öğütler*, Çev. Faruk Aktaş, İstanbul: Çıra Yayınları, 2005.
- Şerif, Ahmed İbrâhim, *Devri'l-Hicaz fi'l-Hayati's-Siyasiyyeti'l-Amme fi'l-Karneyn*, Suudi Arabistan: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, trs.
- et-Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir (ö. 310/923), *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk, Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Mısır: Daru'l-Mearif, trs.
- et-Tancî, Muhammed b. Tavî, "İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu", Çev. Ethem Ruhi Fırlalı, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, (Muhammed b. Tavî et-Tancî özel sayısı), 2011, C. IV, S. 1, s. 439-483.
- Umerî, Ekrem Zıya, *Asru Hilafeti'r-Raşide*, Riyad: 2011.
- Vakîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitâbü'r-Ridde Maa Nebze Min Futuhi'l-Irak ve Zikru El-Musenna b. Harise*, thk. Yahyâ Cebûri, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- Ya'kubî, İbn Vazih Ahmed b. İshak (ö. 292/905), *Tarih-i Ya'kubi*, ed. M. Th. E.J. Houtsma, Leiden: 1883.
- İbn Küteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmame*, thk. Muhammed Mahmud er-Rafî, Mısır, Matbaatu'n-Nil, 1904.
- Zorlu, Cem, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, İstanbul: İz Yay., 2014.